

SVESKA 11

Seksualna i reproduktivna prava

Esej: Christa Wichterich

Seksualna i reproduktivna prava

HEINRICH BÖLL STIFTUNG
RUKOPISI INSTITUTA
GUNDA WERNER
SVESKA 11

Seksualna i reproduktivna prava

Esej: Christa Wichterich

*Naziv originala: Sexuelle und reproduktive Rechte. Ein Essay von Christa Wichterich,
Hrsg. von der Heinrich-Böll-Stiftung, Band 11*

O autorki

Dr Christa Wichterich je sociološkinja i, trenutno, docentkinja u Centru za rodne studije na Univerzitetu u Bazelu. Pre toga je bila gostujuća docentkinja rodnih politika na Univerzitetu u Kasselu. Takođe, radi i kao slobodna publicistkinja, autorka i savetnica u oblasti razvojne saradnje. Nekoliko godina živela je u Indiji i Iranu i radila kao docentkinja na tamošnjim univerzitetima, a u Keniji kao dopisnica iz Afrike. Težište njenog rada su globalizacija i rod, međunarodna politika u vezi s pitanjem prava žena i ženskih pokreta, te feministička ekologija. U svom radu fokusirala se na regije Južne i Jugoistočne Azije, kao i Istočne i Južne Afrike. Angažovana je u stručnom savetu ATTAC (Nemačka) i u evropskoj mreži Women in Development (WIDE+).

Ova publikacija objavljena je u skladu sa uslovima *Creative Commons licence* <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/de>. Elektronsko izdanje može se preuzeti s interneta. Dozvoljeno je umnožavanje, distribucija i javno objavljivanje ovog dela. Pri tome moraju se uvažiti sledeći uslovi: Navođenje autora: obavezno je naznačiti ime autora/vlasnika autorskih prava na način na koji autor/ka ili vlasnik/ca prava to odredi (iako se ni na koji način ne sme steći utisak da vi za to dobijate naknadu ili da se nadoknada za korištenje teksta ostvaruje preko vas). Komercijalno korištenje nije dozvoljeno: ovo delo se ne sme koristiti u komercijalne svrhe. Nije dozvoljena dorada: ovo delo se ne sme doradivati ili na bilo koji drugi način izmeniti.

Izdavač

Heinrich Böll Stiftung

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
SRBIJA, CRNA GORA, KOSOVO

S nemačkog prevela:

Mirela Grünther Đečević

Redaktura srpskog izdanja:

Jelena Pržulj i Aleksandar Đokanović

Lektura i korektura:

Hristina Piskulidis

Tehničko uređenje:

Dušan Šević

Naslovnica:

Epruvete sa uzorcima

SADRŽAJ

Popis skraćenica	8
Predgovor	9
1. Uvod	11
1.1. Kratka hronologija	12
1.2. Kratak osvrt na dvadeset godina implementacije	14
2. Društvene norme, vrednosti i prava	19
2.1. Ljudska prava između univerzalnosti i kulturološkog relativizma	20
2.2. Seksualna i reproduktivna prava između oslobađanja i autoritarnosti	21
2.3. Želja, samoodređenje i rad	23
2.4. Univerzalno, ali ne uniformno; kontekstualizovano, ali kritičko prema moći	26
3. Biopolitika i biomoć	29
3.1. Biopolitika i populaciona kontrola	30
3.2. Biopolitika, pronatalističke i heteronormativne mere	33
4. Reproductivne tehnologije i bioekonomija	35
4.1. Biomedicina, reproductivne tehnologije i biološke nauke	36
4.2. Transnacionalna reproductivna tržišta i industrije plodnosti	37
5. Perspektive	41

POPIS SKRAĆENICA

AIfA	Aktion Lebesrecht für Alle – Akcija Pravo na život za sve
AfD	Alternative für Deutschland – Alternativa za Nemačku
BDP	Bruto domaći proizvod
BVL	Bundesverband Lebensrecht – Savezno udruženje Pravo na život
EWL	Europäische Frauenlobby – Evropski lobi za prava žena
IVF	In-vitro-fertilisation – Oplodnja <i>in vitro</i>
LGBTI	Lezbejke, homoseksualci, biseksualci, transrodne i interseksualne osobe
MDG	Millenium Development Goals – Milenijumski razvojni ciljevi
OECD	Organisation for Economic Co-operation and Development – Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj
PEGIDA	Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes – Patriotski Evropljani protiv islamizacije Zapada
SDG	Sustainable Development Goal – Održivi razvojni ciljevi
SRP	Seksualna i reproduktivna prava
UN	Ujedinjene nacije

PREDGOVOR

Moje telo pripada meni! Ova izjava se može naći kao glavni zahtev u različitim oblicima feminističke borbe. To zvuči samouvereno, ali istovremeno artikuliše i odbranu. Upravljanje vlastitim telom istorijsko je iskustvo žena i manifestuje se na različite načine – u političkom, verskom, kolonijalističkom, rasističkom, muškom obliku. Žensko telo redovno je bilo glavna meta konzervativnih i fundamentalističkih ideologija i praksi. Individualno pravo na samoodređenje obeleženo je društvenim i kulturološkim normama, zakonskom regulativom, a više nego ikada je određeno reproduktivnim tehnologijama i medicinskom ponudom.

U martu 2015. godine, dan nakon obeležavanja Međunarodnog dana žena, Evropski parlament usvojio je izveštaj koji, između ostalog, zahteva pravo na abortus. Protiv toga su se digli katolički lobisti, kao i mediji. Moje telo pripada meni? U poslednjoj godini mnoge su naslovnice pričale drugu priču: „U Nemačkoj je vlada usvojila odluku da se seksualne radnice moraju podvrgnuti obaveznom i redovnom zdravstvenom pregledu“, „Tajland zabranjuje trgovinu surogat majčinstvom“, „Sve više napada na homoseksualce i lezbejke u Kirgistanu“, „Teksas primorao većinu klinika u kojima se vrši abortus da zatvore svoja vrata“, „Političari u Keniji traže kamenovanje homoseksualaca“, „Svakog septembra u Berlinu protivnici abortusa organizuju *Šetnju za život*“.

Sličnim izveštajima počinje i predstojeći esej Christe Wichterich. Ova sociološkinja i publicistkinja najpre nas podseća na to kako se o seksualnim i reproduktivnim pravima, kao ljudskim pravima za koja se vodila velika borba, u ženskim pokretima diskutovalo i za njih izborilo u poslednjih nekoliko decenija. Na kraju su mnogi od tih zahteva ušli u kontekst UN.

Ko želi da razume kakva je situacija sa seksualnim i reproduktivnim pravima u društvu, mora najpre da se upozna sa političkim, pravnim, institucionalnim i normativnim kontekstom određene države. Ko su društveni akteri i akterke koji određuju norme i zakone? U kojim politikama se raspolaže telom žene? U kojim društvenim i političkim kontekstima moći – što podrazumeva i transnacionalni kontekst – deluju tehnologije reprodukcije i medicinske „ponude“?

U eseju su predstavljene tri glavne osovine koje na različite načine mogu uticati na seksualna i reproduktivna prava: društvene norme, vrednosti i prava; populaciona politika i demografska politika; i moć reproduktivne i biotehnologije – „bioekonomija“. Kada se posmatraju ove tri osovine, moguće je uočiti interakciju i dinamiku različitih režima moći, te je tako lakše objasniti različite uticaje na seksualna i reproduktivna prava. Uz ovako analitički pristup vezana je nada da će – i pored svih razlika koje države imaju između sebe – biti moguć politički dogovor koji ne poznaje državne granice. Želja nam je da ovim tekstom oživimo debatu o reproduktivnim pravima žena širom sveta. Strategije i pristupi kojima bi se ova prava osnažila hitno su potrebni, upravo stoga što su ona stalno izložena napadima političkih, verskih i fundamentalističkih snaga.

Godina 2015. nudi poseban povod i mogućnost za raspravu i refleksiju o seksualnim i reproduktivnim pravima. Pekinška deklaracija i platforma za akciju napuniće dvadeset godina. Naime, na Četvrtoj svetskoj konferenciji o pravima žena, održanoj 1995. godine u Pekingu, usvojena je Platforma za akciju, koja prvi put ističe da se paradigma da su prava žena ljudska prava može primeniti i na druge oblasti. Povodom te godišnjice predstavimo detaljno Platformu za akciju, njen značaj juče i danas, i to kroz razne priloge iz različitih regiona sveta na veb-stranici www.gunda-werner.institut.de.

„Reproduktivno zdravlje“ i „reproduktivna prava“ centralni su pojmovi u poglavlju „Žena i zdravlje“ Platforme za akciju iz Pekinga, što je program implementacije konferencije. U fokusu stoje individualna prava na samoodređenje, na telesni integritet i slobodu od diskriminacije. *Peking* je bio važan događaj za različite feminističke borbe, kao što su, na primer, borba protiv populacione politike ili za zdravlje žena. U isto vreme, sveobuhvatni pravni pojam relevantan je za svaki pol i za svaku buduću borbu za seksualno samoodređenje lezbejki, biseksualaca, homoseksualaca, transrodnih i interseksualnih osoba (LGBTI). Ta borba javlja se i u predstojećem eseju, iako samo na margini; no mi ćemo je na drugom mestu odvojiti i postaviti u centar pažnje. Takođe, zbog specifičnog istorijsko-feminističkog fokusa, u ovom eseju nedostaju emancipacijske muško-političke perspektive.

Pored uspeha, *Peking* je i ambivalentna referenca jer od 90-ih godina diskursi o samoodređenju funkcionišu i kao nove forme vladanja. S jedne strane, ti diskursi povezuju individualne potrebe i prava sa biopolitičkim strategijama moći, a s druge strane, „osnaživanje“ u programima razvojnih politika može postati šifra za „savetovanje i potrebu za savetovanjem“. S tim u vezi, nakon konferencije u Pekingu feministkinje ukazuju na medikalizaciju ciljeva populacione politike. Ovakav kritički osvrt na razvoj i ulogu ljudskih prava daje dole navedeni esej.

Ovim tekstom želimo posebno ukazati i na to da *Peking*, pored navedene ambivalentnosti, ima i jedan bitan nedostatak: pravo na abortus nije prepoznato kao ljudsko pravo. Abortus se sme izvršiti samo tamo gde je već legalan. Ipak, pravo na abortus je ljudsko pravo iako se mnoga društva i dalje oglašuju o ovu činjenicu. Čak se i u Nemačkoj abortus spominje u kaznenom zakonu.

Znači, još uvek je neophodna borba da bi se ostvarilo pravo na seksualno i reproduktivno samoodređenje. Iako su u poslednjih dvadeset godina vidljivi pomaci u smanjenju smrtnosti porodilja u nekim regijama, ili u vidu donošenja Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, napredak nije linearan – a nije ni zagarantovan. I danas, kao i pre dvadeset godina, seksualna i reproduktivna prava su kontroverzna i za njih se mora boriti. U svakom trenutku sve postignuto se može dovesti u pitanje.

Ova brošura nudi načine, ali i podsticaje na razmišljanje svima onima koji u svojim organizacijama ili zajedno s nama već rade na ovoj problematici, koji ovu temu žele dalje da razrade ili traže novi pristup kako bi mnogobrojne i kontroverzne diskurse vezane za ovu temu sagledali i sistematizovali. Nadamo se da će ova publikacija biti korisna lektira i radujemo se povratnoj informaciji.

Berlin, jun 2015. godine

Barbara Unmüßig
predsednica
Fondacije Heinrich Böll

Susanne Diehr
referentkinja Instituta za feminizam i rodnu
demokratiju Gunda Werner

1. Uvod

- Velika preduzeća kao što su Apple i Facebook u Sjedinjenim Američkim Državama nude svojim zaposlenima plaćanje takozvanog *social freezinga* – zamrzavanja neoplođenih jajnih ćelija. Na to se gleda kao na meru koja ide u prilog porodicama, ali i karijeri.
- Predsednik Erdogan zahteva da svaka žena u Turskoj, zarad dobrobiti nacije, rodi minimum troje dece.
- U Parlamentu Evropske unije formiran je konzervativni blok koji je 2013. godine sprečio usvajanje jedinstvene politike na nivou EU, a koja bi se odnosila na seksualna i reproduktivna prava i zdravlje. I pored masovnih protesta hrišćanskih medija i zaštitnika života, kao i konzervativnih lobista, u martu 2015. godine usvojena su dva izveštaja koja zagovaraju pristup kontracepciji svim građanima i građankama EU, kao i legalnom abortusu i seksualnom obrazovanju.
- U Indiji je najmanje 14 žena umrlo nakon laparoskopije u jednom kampu za sterilizaciju.
- U Ugandi je u pripremi novi zakon protiv homoseksualnosti, nakon što je Ustavni sud poništio postojeći zakon koji je za to predviđao smrtnu kaznu.
- U El Salvadoru, gde je abortus strogo zabranjen i stotine žena nakon pobačaja ili rađanja mrtve dece sede u zatvorima, Parlament je prvi put pomilovao jednu ženu nakon istrajnih zahteva i pritisaka feminističkih organizacija. Ubrzo nakon toga, jedna žena u američkoj državi Indijani je nakon pobačaja i pod optužbom za abortus osuđena na zatvorsku kaznu.
- Ruski Zakon protiv LGBT propagande predviđa da deca treba da budu zaštićena od informacija o LGBT osobama i o netradicionalnim porodičnim oblicima. Surrogat majčinstvo je u Rusiji legalno, ali ne i za istopolne parove.
- Nakon otmice 276 učenica, islamska grupa Boko Haram objavila je da će devojčice konvertirati u islam, da će ih udati i da će rađati decu.

Ova lista udarnih vesti može se unedogled dopunjavati. Ona ukazuje na to da se za seksualna i reproduktivna prava (SRP) još uvek na svim stranama vode velike bitke. Rodni poredak se i dan-danas u različitim društvima smatra jezgrom socio-kulturološkog i verskog sistema vrednosti, a seksualni i reproduktivni režimi čine srž rodnog poretka. Oni označavaju kritičku tačku dodira individualnih, kolektivnih, etičkih, političkih, naučnih i komercijalnih interesa, kao i različitih međusobno isprepletenih i kompleksnih režima moći.

Pregled o diskursima, dinamici i perspektivama koji sledi, pretpostavlja da su seksualna i reproduktivna prava, kao agenda normativnih principa, krajnje kontroverzan društveni teren. Ovaj esej pokušava da rasplete isprepletene strukture moći koje odre-

đuju aktuelni pogled na seksualna i reproduktivna prava, njihovu implementaciju i otpor prema istim. S tim u vezi moguće je identifikovati tri bitne osobine moći i uticaja na seksualna i reproduktivna prava, a koje mogu služiti kao referentni okvir za diskusije u različitim regionima i zemljama:

- a) Društvene norme, vrednosti i prava,
- b) Biopolitika i biomoć,
- c) Reproductivne tehnologije i bioekonomija.

U svaku od ove tri oblasti moći, odnosno vladajućih sistema, rod je kao kategorija društvenih nejednakosti duboko urezan, a u isto vreme je isprepleten i sa drugim kategorijama društvenih nejednakosti, posebno sa klasama/kastama, bojom kože / etnicitetom¹ i kolonijalizmom/imperijalizmom. Kompleksan splet ovih faktora pokazuje da su u oblasti seksualnih i reproduktivnih prava rod i socijalna pravda nerazdvojni.

Ovaj esej nudi propratne informacije i analitičke pristupe iz međunarodne perspektive. On želi u tradiciji politizacije naizgled ličnih problema da otvori prostor za razjašnjenje određenih pozicija i da podstakne da se istraže mogućnosti za političke intervencije. Esaj namerava da podstakne kritičku i kontroverznu debatu i zbog toga više postavlja pitanja nego što nudi odgovore.

1.1. Kratka hronologija

Paradigma seksualnih i reproduktivnih prava kao ljudskih prava ima svoj koren u međunarodnim političkim raspravama o globalnim problemima nakon završetka bipolarnog svetskog poretka. Ona seže do Konferencije UN o populaciji i razvoju održanoj 1994. godine u Kairu, gde je uvrštena u zdravstvenu agendu i iz nje izvedena. Tada je koncept seksualnog i reproduktivnog zdravlja proizašao iz otpora prema prinudnim merama u populacionoj politici i kontroli rađanja na Jugu. Godinu kasnije koncept je potvrdila 4. Svetska konferencija o ženama u Pekingu.

Kodiranje paradigme seksualnih i reproduktivnih prava u dokumentima UN bio je odgovor na ženske pokrete u svim regijama sveta; bila je to jedna vrsta odbrambene borbe protiv nasilja muškaraca nad ženskim telom i protiv patrijarhalne kontrole nad seksualnošću, od silovanja u braku, seksualnog nasilja u ratovima, sakaćenja genitalija, preko ponižavajućih testova za dokazivanje seksualne nevinosti i testova trudnoće, do takozvanih ubistava iz časti, određivanja pola pre rođenja i femicida.

Nakon što su seksualno i reproduktivno zdravlje i prava u vezi s tim uvršćeni u Akcioni plan donesen u Kairu, paradigma je proslavljena kao međunarodni konsenzus i globalni sistem pravila koja bi državne vlade trebalo da implementiraju. Ženski pokreti i zdravstvene mreže posebno su pozdravile nove normativne principe kao vid menjanja politika populacione kontrole u smeru osnaživanja žena. Smatra se da je ovo veliki korak

1 U nemačkom jeziku postoji velika neusaglašenost u pogledu prevoda društvene kategorije „race”. Boja kože i etnicitet ovde se koriste kao pomoćni konstrukti, uz saznanje da se radi o društvenim konstruktima.

napred ka priznanju ljudskih prava žena.² U isto vreme, jedna nova koalicija između konzervativnih hrišćanskih i islamskih snaga, predvođenih Vatikanom, a koje su kritički orijentisane organizacije civilnog društva nazvale „Nesveta alijansa“, počela je izražavati negodovanje povodom koncepta seksualnih i reproduktivnih prava, posebno se izjašnjavajući protiv abortusa, istopolne seksualnosti i seksualnog obrazovanja mladih.

Reproduktivno zdravlje i reproduktivna prava

Reproduktivno zdravlje je stanje potpunog fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja u svim aspektima koji su vezani uz reproduktivne organe, njihove funkcije i procese, a ne samo pitanje odsustva bolesti ili telesnog nedostatka. Reproductivno zdravlje stoga znači da ljudi mogu imati zadovoljavajući i bezbedan seksualni život, kao i sposobnost da se razmnožavaju i donesu slobodnu odluku o tome da li, kada i koliko često će tu mogućnost iskoristiti. U ovaj poslednji uslov uključeno je i pravo žena i muškaraca da imaju osiguran pristup informacijama o tome kako doći do bezbednih, učinkovitih, dostižnih i prihvatljivih metoda koje se tiču planiranja porodice, i to po vlastitom izboru, zatim kako doći do drugih metoda po vlastitom izboru koje se tiču regulacije plodnosti u skladu sa zakonom, te kako steći pravo pristupa odgovarajućim zdravstvenim uslugama koje će ženama omogućiti da bezbedno prežive trudnoću i porođaj, kao i one koje će parovima osigurati najbolje uslove da dobiju zdravo dete...

Imajući u vidu ovu definiciju, reproduktivna prava obuhvataju određena ljudska prava, koja su već priznata u nacionalnim pravnim propisima, međunarodnopravnim dokumentima o ljudskim pravima i drugim dokumentima o kojima postoji konsenzus. Ova prava oslanjaju se na priznanje osnovnog prava svih parova i pojedinaca da slobodno i na vlastitu odgovornost odluče o broju i vremenu rađanja dece, te da s tim u vezi raspolažu informacijama, sredstvima i pravima koja će im omogućiti da dostignu najviši nivo seksualnog i reproduktivnog zdravlja. Tu je uključeno i pravo parova i pojedinaca da bez diskriminacije, prisile i nasilja donesu odluku koja se tiče njihove reprodukcije, u skladu sa onim što je zapisano u dokumentima o ljudskim pravima. Pri ostvarivanju ovog prava ljudi bi trebalo da uzmu u obzir potrebe svoje već rođene, ali i buduće dece, kao i svoje obaveze prema zajednici.

UNFPA: Akcioni program Konferencije UN o populaciji i razvoju, Kairo, 5-13. 9. 1994. godine, para. 7.2, 7.3.³

2 Kako bi se istaklo da su ljudska prava i ženska prava (princip jednakosti), da je potrebno da se posebna ženska prava priznaju kao ljudska prava (princip diferencijacije), u daljem tekstu često se govori o ženskim ljudskim pravima.

3 S obzirom na to da ne postoji službeni prevod Akcionog plana iz Kaira na nemački jezik, ova dva identična odlomka preuzeta su iz nemačkog prevoda Akcione platforme Svetske konferencije o pravima žena. Videti englesku verziju na: www.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/ICPD%20PoA%20English.pdf; prevod: www.un.org/depts/german/conf/beijing/anh_2_3.html#iv-c

Žene i zdravlje

Ljudska prava žene obuhvataju i pravo da bez prisile, diskriminacije ili nasilja žena može slobodno i na vlastitu odgovornost donositi odluke u vezi sa svojim seksualnim i reproduktivnim zdravljem, kao i svime što se tiče njene seksualnosti. Jednakopravan odnos između muškarca i žena u odnosu na njihovu seksualnu vezu i reprodukciju, što uključuje neograničeno poštovanje integriteta čoveka, i zahteva međusobno uvažavanje, saglasnost i zajedničku odgovornost za seksualne postupke i njihove posledice.

4. Svetska konferencija o pravima žena, Akciona platforma iz Pekinga, 4-15. 9. 1995. godine, para. 96.⁴

U sklopu Ujedinjenih nacija zemlje članice su nosioci obaveza i imaju zadatak da poštuju ljudska prava, da ih štite i da implementiraju ljudska prava oko kojih su se složili ili koja su ratifikovali. Imajući u vidu rast uticaja civilnog društva tokom 90-ih, ženske organizacije su se nadale da bi agenda ženskih ljudskih prava mogla biti instrument kojim se može uticati na državne i međunarodne politike, što bi dovelo do stalnog procesa implementacije seksualnih i reproduktivnih prava na međunarodnom i lokalnom nivou.

1.2. Kratak osvrt na 20 godina implementacije

Nakon konferencija u Kairu i Pekingu, stvarna implementacija seksualnih i reproduktivnih prava zavisila je od mnogih faktora i dinamika: od političke moći, populacionih i drugih biopolitika, medicine i bionauka, razvoja reproduktivnih tehnologija, uspostavljanja transnacionalnih poslovnih odnosa i od progresivnih i konzervativnih snaga koje se zalažu za individualne i kolektivne interese. Umesto laganog ali stabilnog procesa priznanja i implementacije seksualnih i reproduktivnih prava, mere i diskursi u poslednjih dvadeset godina doživeli su naizmenično pomak i nazadovanje. Mnogo hvaljeni konsenzus iz Kaira postao je poprište diskusija koje su dovele do raskola unutar međunarodne zajednice, javnog mnjenja u pojedinim državama, civilnog društva i, na kraju, i među feministkinjama.

Paradigma seksualnih i reproduktivnih prava, proizašla iz ženskih pokreta i njihovih emancipatorskih ideja koje se odnose na teme kao što su nenasilje, prisila i diskriminacija, postala je pion između dve globalne dinamike: neoliberalne transnacionalne ekonomije s jedne strane i autoritarnih konzervativnih političkih i fundamentalističko-verskih režima s druge strane. Dok je razvoj reproduktivnih tehnologija i bionauke ubrzao transnacionalizaciju i ekonomizaciju reprodukcije, neokonzervativni blok političkih i

4 www.un.org/depts/german/conf/beijing/anh_2_3.html#iv-c

verskih snaga organizovao je otpor, kako tokom međunarodnih pregovora tako i na državnim nivoima. Na 59. sednici Komisije o pravima žena u okviru Pekinga+20,⁵ održanoj u martu 2015. godine u Njujorku, ženske organizacije i LGBTI aktivisti i aktivistkinje iz celog sveta izveštavali su o masovnim napadima na njihova prava koje sprovode ojačane autoritarne, nacionalističke, neokonzervativne i fundamentalističke snage. Ovo u velikoj meri doprinosi procesu *shrinking spaces, shrinking funds*, tj. smanjivanja mogućnosti demokratskog delovanja i finansiranja liberalnih i progresivnih organizacija koje se bave ljudskim pravima i pravima žena.

Bitno je napomenuti da su 2000. godine usvojeni Milenijumski razvojni ciljevi (Millennium Development Goals – MDGs), koji u početku nisu sadržavali seksualna i reproduktivna prava. Cilj 5 predviđao je smanjenje smrtnosti trudnica i porodilja, a Cilj 6 borbu protiv HIV-a/AIDS-a. Tek 2005. godine dodan je Cilj 5B, koji zahteva univerzalni pristup reproduktivnoj zdravstvenoj zaštiti. Trenutni nacrt Održivih razvojnih ciljeva (Sustainable Development Goals – SDGs) pominje seksualno i reproduktivno zdravlje dva puta, a reproduktivna prava jednom.⁶

Uopšteno ljudska prava koja su formulisana u programima UN-a i akcionim planovima važe kao normativni principi i blaga pravila. Međutim, ukoliko postanu deo međunarodnog sporazuma koji je pravno obavezan, mogu postati i predmet sudskog postupka. Komisija UN za prava žena⁷ je, imajući to u vidu, egzemplarno i pionirski tužila državu Peru zbog povrede seksualnih i reproduktivnih prava jedne djevojčice kojoj nisu dopustili abortus nakon silovanja.

Revizija Akcionog programa 1994–2014. proisteklog iz Konferencije u Kairu

U periodu između 1990. i 2010. godine broj ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu u zemljama u razvoju upola se smanjio u odnosu na broj sveukupnog stanovništva (sa 47% u godini 1990. na 22% u 2010. godini), što je zapravo smanjenje za oko 700 miliona ljudi. U većini zemalja devojčice su brojčano ravnopravno zastupljene u osnovnim školama, smrtnost trudnica i porodilja se smanjila za 47%, a globalna stopa nataliteta za 23%. Međutim, bilans takođe pokazuje i da su pomaci neravnomerni i fragmentarni [...] Došlo je do znatnog pomaka kada govorimo o zdravlju i dužini životnog veka; međutim, ti pomaci nisu svuda prisutni na isti način, a mnogima čak nisu ni dostupni [...] Istraživanja pokazuju značajnu korelaciju između obrazovanja devojčica, zdravih porodica i većeg bruto domaćeg proizvoda (BDP).

5 Komisija o pravima žena, Commission on the Status of Women, sastaje se jednom godišnje, i to u martu, u Ujedinjenim nacijama u Njujorku. Otkad je održana Svetska konferencija o pravima žena u Pekingu, Komisija prati implementaciju Akcione platforme.

6 SDGs zero draft: www.endpoverty2015.org/en/2014/06/04/zero-draft-sustainable-development-goals

7 Konvencija o pravima žena (Convention on the Elimination of All forms of Discrimination against Women, CEDAW) usvojena je 1979. godine i jedini je međunarodnopravni obavezujući dokument UN-a koji se odnosi na ženska i rodna prava.

I pored velikih pomaka u poslednjih dvadeset godina u pogledu zdravlja majke i deteta i planiranja porodice, 2010. godine dnevno je umiralo 800 žena zbog problema vezanih za trudnoću i porođaj. Prema procenama, oko 8,7 miliona mladih žena između 15. i 24. godine iz zemalja u razvoju podvrglo se 2008. godine nesigurnom abortusu. Distribucija antiretroviralnih lekova sprečila je 6,6 miliona smrtnih slučajeva usled infekcije HIV-om i AIDS-om, uključujući 5,5 miliona u zemljama sa niskim i srednjim dohotkom. Međutim, u mnogim zemljama broj novih infekcija i dalje raste ili se broj obolelih ne smanjuje. Uglavnom, sve manje pomaka možemo očekivati uz pomoć tehničkog „magičnog oružja“ ukoliko se zdravstveni sistemi siromašnih zemalja ozbiljno ne poboljšaju i ukoliko se ozbiljno ne uhvatimo u koštac sa strukturalnim siromaštvom i kršenjem ljudskih prava.

UNFPA (2014): Akcioni okvir za praćenje primene akcionih programa Međunarodne konferencije o populaciji i razvoju nakon 2014. godine, Njujork, 1 f.⁸

Nakon dvadeset godina implementacije seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava, bilans ukazuje na neravnomeran razvoj i postojanje mnogih neslaganja i kontradikcija u činjenicama i brojkama:

- Zvanični izveštaj Vlade Filipina utvrdio⁹ je da se nakon 1995. godine smrtnost trudnica i porodilja smanjila, ali da je od 2006. godine bila opet u porastu, a da je 2011. godine smrtnost bila veća nego 1990. godine. Tinejdžerske trudnoće porasle su za 64.000 slučajeva između 2005. i 2010. godine. Tek u aprilu 2014. godine, nakon petnaest godina rasprave između države i crkve, usvojen je zakon o „odgovornom roditeljstvu i reproduktivnom zdravlju“. Zakon nastoji da stvori univerzalan pristup planiranju porodice i seksualnom obrazovanju – što je cilj koji se još uvek čini nedostižnim za siromašne žene.
- Uganda je uspešno smanjila stopu infekcije HIV-om sa 18,5% na 6,4% 2004. godine; međutim, od 2005. godine infekcije HIV-om porasle su na 8,3% kod žena i na 6,1% kod muškaraca. Gledajući infekcije HIV-om u odnosu na pol, ta razlika je u Keniji za 8%, odnosno 4,3% veća. Muškarci su i dalje zanemareni što se tiče reproduktivnog zdravlja. U Tanzaniji je broj sakaćenja ženskih polnih organa smanjen u pet regija; međutim, u četiri druge regije broj ovakvih slučajeva se između 2005. i 2010. godine povećao. Ukupno 44% udatih žena izloženo je seksualnom nasilju svojih muževa; 54% žena i 34% muškaraca veruje da muškarac ima pravo da tuče svoju ženu.¹⁰

8 Prevod autorke, vidi engleski http://icpdbeyond2014.org/uploads/browser/files/93632_unfpa_eng_web.pdf

9 www.pcw.gov.ph/sites/default/files/documents/resources/BPFA%2B20_progress_report.pdf

10 www.uneca.org/pages/beijing20-national-reviews

- U Latinskoj Americi nije smanjen broj smrtnih slučajeva trudnica i porodilja. Jedan od razloga za to je što je u sedam zemalja zakonom zabranjen abortus. Ovu zabranu podržava savez države (uključujući i levo orijentisanu vladu) i katoličke crkve. U El Salvadoru, Dominikanskoj Republici, Nikaragvi, Hondurasu, na Haitiju, u Surinamu i Čileu abortus je kažnjivo delo. U slučaju da žene abortiraju, osuđuju ih na zatvorsku kaznu. U Čileu je čak dvanaest predloga zakona koji bi dekriminalizovali abortus odbačeno, čime su hiljade žena izložene opasnosti po zdravlje.¹¹
- U mnogim zemljama Istočne Evrope, Kavkaza i Centralne Azije ne postoji sveobuhvatno seksualno obrazovanje. To za rezultat ima nizak nivo korišćenja kontracepcijskih sredstava (u Jermeniji i Azerbejdžanu manje od 20%), česte tinejdžerske trudnoće i visoku stopu infekcija HIV-om/AIDS-om kod mladih ljudi.¹²

Ovakve kontradikcije, rasprave i otpor konzervativnih snaga imaju jak uticaj na pregovore na nivou Ujedinjenih nacija. Tokom konferencije Rio+20, koja je održana 2012. godine, dvadeset godina nakon Konferencije UN o životnoj sredini i razvoju 1992. godine, konzervativne i fundamentalističke snage sprečile su da se seksualna i reproduktivna prava kao element održivosti uvrste u završni dokument. Deklaracija sa konferencije CSW59/Peking+20, koja je održana u martu 2015. godine u Njujorku, takođe ne donosi nikakve reference koje se tiču seksualnih i reproduktivnih prava. Ovo potkrepljuje strah među transnacionalnim ženskim mrežama da i unutar Ujedinjenih nacija postoji ogromno protivljenje vezano za ovu materiju.

Dokumenti UN-a i vlada o ovoj materiji često govore kao o „unfinished business“ – poslu koji još nije dovršen, kao da principijelno postoji politička volja, a da su dalji pomaci samo pitanje vremena. Suprotno toj proceni, ovaj esej pretpostavlja da se ovde primarno radi o pitanju moći. Zbog toga se u ovom tekstu analiziraju postojeći uzroci i strukture moći na nižem, srednjem i višem stepenu vezani za rodno specifična prava i pravne sisteme. Pri tome, sledeća pitanja će nas voditi kroz analizu:

- Kako se u jednom režimu pregovara o reprodukciji, reproduktivnim normama, vrednostima i pravima, i kako se oni društveno konstruišu?
- Koje društvene snage ili institucije vode i stoje iza seksualnih i reproduktivnih prava?
- Zašto su pomaci u određenoj zemlji ili regiji spori ili čak nemogući?
- Koje društvene snage blokiraju napredak seksualnih i reproduktivnih prava?
- Koja je interakcija između različitih sistema moći, gde se oni preklapaju, a gde su suprotstavljeni?

11 ECLAC (2015): Regional Review and Appraisal of the Implementation of the Beijing Platform of Action, Montevideo, www.cepal.org/mujer/noticias/paginas/9/53409/C1421041_Beijing20_WEB.pdf

12 Astra Network (2014): Sexual and reproductive health and rights in Central and Eastern Europe, www.astra.org.pl/pdf/publications/ASTRA_Factsheet_2014.pdf

2. Društvene norme, vrednosti i prava

Prvo ovde skicirano polje moći – društvene norme, vrednosti i prava – proteže se kroz civilno društvo, institucije i različite snage koje konstruišu sistem vrednosti, simbolični poredak i društvene norme. U to se ubrajaju religija, porodica, etničke zajednice, političke ideologije, zakoni i pravni okviri, odnosi između države i građana, društveni pokreti, običaji, tradicija i kultura. Seksualna i reproduktivna prava predstavljaju kontroveržno polje koje se nalazi između zahteva individualnog samoodređenja i kolektivnih normi jednog društva ili zajednice. Oko njih se vode borbe zato što osporavaju tradicionalne prakse, uverenja i norme, zato što impliciraju društvenu promenu i zato što su otvorena za različite definicije i tumačenja pojmova „hteti“ i „morati“, „ispravno“ i „pogrešno“.

I pored različitih kulturoloških i regionalnih težišta, ženski pokreti uvek artikulišu otpor nasilju, diskriminaciji i kontroli nad ženskim telom, seksualnošću i mogućnošću rađanja. Jezik seksualnih i reproduktivnih prava formulisale su ženske mreže kako bi se svet suočio sa vekovima starim, ali i savremenim oblicima podređenosti i kontrole nad ženskim telom i seksualnošću koje sprovode institucije patrijarhata, porodice, medicinska nauka i praksa, verske zajednice, pravni sistemi i države. Paradigma seksualnih i reproduktivnih prava predstavlja izvanredan instrument kojim se privatnost artikulise kao nešto političko. U isto vreme ona omogućava ženama da ne budu žrtve nego nositeljke prava pomoću kojih će državne i nedržavne aktere smatrati odgovornim za zaštitu i implementaciju ženskih ljudskih prava.

Vezano uz reproduktivna prava, poslednjih nekoliko decenija proteklo je u bavljenju moralno kontroverznim pitanjima abortusa, seksualne orijentacije koja ne odgovara većinskoj društvenoj normi, seksualnog obrazovanja mladih i reproduktivnih tehnologija. Pravo na samoodređenje i sloboda odlučivanja u vezi s pitanjem imati decu ili ne i danas predstavljaju izazov za autoritativne, demografske i eugeničke politike. Pri tome, kritički potencijal ljudskih prava leži baš u tome da se nepravda, tlačenje i ugnjetavanje artikulišu, politizuju i, na kraju krajeva, spreče.

2.1. Ljudska prava između univerzalnosti i kulturološkog relativizma

Definicija i značenje oslobađanja i emancipacije variraju u zavisnosti od konteksta i grupa. Na Zapadu koncept ljudskih prava i emancipacije podleže jakom uticaju individualizma, koji se razvijao od početka prosvetiteljstva, a u kontekstu kapitalističkog tržišta i demokratizacije. Ženski pokreti i feminizam na Zapadu fokusiraju se na autonomiju i samoodređenje, koji su definisani kao odbrana od prisile i nasilja i kao nezavisnost od patrijarhalnog ugnjetavanja. S tim u vezi, kontrola nad vlastitim telom i seksualnošću, kao i sloboda izbora u vezi s rađanjem dece uvek su igrali glavnu ulogu. U većini slučajeva je borba za pravo na pobačaj bila simbol oslobađanja od muške kontrole u vezi s pitanjem reprodukcije.

Međutim, već duže vreme postkolonijalistički naučnici/ce i aktivisti/kinje s Juga odbijaju univerzalističke normative koja dolaze sa Zapada i od samoprovanih „sestara“. Oni ističu kolektivna prava kao pravo na razvoj i reprodukciju zajednice. Gayatri Spivak ukazuje na to da su prakse društvene odgovornosti znatno relevantnije za žene koje dolaze iz kultura s Juga nego ljudska prava pojedinačnih žena.¹³ Ženama plemena Yoruba, na primer, ideja o individualnim pravima je strana, jer je u njihovoj pronatalističkoj kulturi plodnost žene merodavna za dobrobit zajednice i presudna kada je u pitanju poštovanje društva prema njima. Pored toga, ženski pokreti na Jugu često imaju dugu istoriju identifikacije sa nacionalnim oslobodilačkim pokretima, sa kolektivnom slobodom, kao i postkolonijalnom slobodom.

U postojećim uslovima neokolonijalizma, rasizma i imperijalizma, postkolonijalistička kritika usmerena je protiv univerzalizma ženskih ljudskih prava jer sadrže hijerarhijsko ustrojstvo žena, koje se ogleda u tome da li su i u kojoj meri dostigle individualna prava i autonomiju. Zahtev za univerzalnom primenom ženskih prava implicira ideju da su žene sa Zapada, ili one iz globalnih srednjih slojeva koje podležu zapadnjačkom uticaju, racionalne i nadmoćne naspram drugih, npr. žena sa globalnog Juga, migrantkinja, muslimanki, pripadnica manjina i urođeničkih naroda, koje se smatraju nazadnim i iracionalnim.¹⁴ Ženska ljudska prava ovde se koriste kao instrument u misiji da se one, koje se posmatraju i generalizuju kao žrtve i potčinjene, razviju i civilizuju u smislu prilagođavanja zapadnim standardima.

Protiv zahteva za univerzalističkim poštovanjem prava i konstrukcije „drugoga“ zalažu se kulturološko-relativističke pozicije, koje upućuju na osobenost određene kulture, religije i etničke pripadnosti. Tvrdnja koja se odnosi na kulturološki, verski i etnički suverenitet pri donošenju odluka o ženskom telu, standardu oblačenja i fizičkoj mobilnosti, često znači da se ženska prava žrtvuju u ime kulture muške dominacije i patrijarhalne kontrole. Koncepti časti, dostojanstva i zaštite obmana je simboličkog poretka koji cementira rodnu hijerarhiju i poništava rodnu ravnopravnost. Međutim, u mnogim zemljama ovakav kulturološki relativizujući preokret, sa svojim razgraničenjem od zapadne moderne, popularan je i preovlađujući. U nekim afričkim zemlja-

13 Spivak, Gayatri (2005): "Use and abuse of human rights", in *Boundary 2*, Vol.32, Nr. 1, 131-189.

14 Mohanty, Chandra Talpade (1998): Zapadni pogled: feminističke teorije i kolonijalni diskurs, u *Prilozi feminističkoj teoriji i praksi*, str. 23, 149-163.

ma pozivanje na suverenost čini legitimnim sakaćenje ženskih genitalija, kulturu silovanja i homofobije i protivi se bilo kakvom „tutorstvu“ spolja kroz univerzalističke normative.

S druge strane, vojna intervencija u Avganistanu, kojoj je u Sjedinjenim Američkim Državama dat legitimitet, između ostalog, i odbranom ženskih prava, jasan je primer kako se ženska ljudska prava geopolitički iskorišćavaju i kako se pretvaraju u instrument moći. Kritički orijentisani naučnici i naučnice ovu vrstu strateškog korišćenja feminističke pozicije za opravdavanje političke, državne, vojne i ekonomske sile nazivaju „ubačeni feminizam“.¹⁵

2.2. Seksualna i reproduktivna prava između oslobađanja i autoritarizma

Ženski pokreti zahtevaju slobodu odlučivanja po pitanju seksualnosti i razmnožavanja. „Ne prisilnom materinstvu! NE prisilnoj sterilizaciji!“ bili su suštinski zahtevi u afroameričkom ženskom pokretu Sjedinjenih Američkih Država.¹⁶ Sloboda izbora, autonomija i reproduktivne opcije poslednjih decenija su u mnogim zemljama i kulturama znatno prošireni. Međutim, današnja borba ženskih i LGBTI pokreta za seksualna i reproduktivna prava suočena je sa ponovnim oživljavanjem fundamentalističko-verskih struja, kao i sa trendom skretanja ka neokonzervativnim i autoritarnim vladama. U transnacionalnom pogledu, konzervativne snage su ojačale, izgradile mreže civilnog društva i društvenih medija, i u međuvremenu počele da orkestriraju masivan strateški, često agresivan protivudarac. Sa svojim populističkim argumentima i novim, kobnim savezima, one tvrde da predstavljaju većinu građana i građanki koji čute.

Antirodni pokreti vođeni desničarskim, maskulinim i antiegalitarnim ideologijama, uznapredovali su u Srednjoj i Istočnoj Evropi, gde ulaze u saveze sa raznim verskim zajednicama.¹⁷ U Rusiji ove grupacije usko saraduju sa Ruskom pravoslavnom crkvom i Putinovim režimom, koji u nacionalističkom tonu promovise rusku porodicu sa (najmanje) troje dece i distancira se od homofiljske Evrope nazivajući je „Gayrope“. Uz pomoć vlastitih TV kanala, ultrakonzervativne i fundamentalističke grupe organizuju strateški, finansijski dobro opremljen i na porodicu fokusiran protivudar i referendum protiv istopolnih brakova: oni glorifikuju majčinstvo kroz naturalizaciju ženstvenosti, reprodukciju i heteroseksualnih normi. Kampanje ciljaju na to da se ukine pravo na abortus, da se propagira „zaštita života“ i heteronormativna porodica. U Nemačkoj na taj način, vrlo profesionalno i u celoj zemlji, deluju udruženje Akcija za pravo na život za sve (Aktion Lebensrecht für Alle, ALfA) i Savezno udruženje Pravo na život (Bundesverband Lebensrecht, BVL).

15 Nachtigall, Andrea (2014): Ključni izraz „embedded feminism“, u: *Peripherie* 133, 90.

16 Nelson, Jennifer (2003): *Women and Color and the Reproductive Rights Movement*, New York/London.

17 Heinrich Böll Foundation (ed.) (2015): *Anti-Gender-Movements on the Rise? Strategising for Gender Equality in Central and Eastern Europe*, Berlin.

Pored toga, neokonzervativne snage uspostavile su svoj blok u Evropskom parlamentu i protive se zahtevima koji se odnose na jednakost, seksualna i reproduktivna prava, i sve više prodiru na žensku scenu civilnog društva. Evropski lobi za prava žena (Europäische Frauenlobby, EWL), tj. udruženje evropskih ženskih organizacija u Briselu, dobilo je konkurenciju u mreži New Women for Europe, čiji se zahtevi odnose na „prave potrebe porodice“, „superviziju najboljih interesa deteta“, „slobodno odlučivanje za roditelje“ i „investiciju u ljudski kapital u sklopu porodice“.¹⁸ Feministički naučnici i naučnice i feministički članovi/nice Parlamenta EU doživljavaju agresivne napade motivisane mržnjom, kao i pretnje smrću.

Dok konzervativno-hrišćanske vlade na nivou Ujedinjenih nacija često ulaze u „Nesvetu alijansu“ sa islamskim državama, konzervativne grupe od Nemačke do Rusije često povezuju rasističke, islamofobne i antimigracijske argumente sa antifeminističkim i homofobnim razmišljanjem. Slična matrica može se naći u svim regijama sveta. U Mijanmaru nacionalistički budistički monasi seksizam dovode u vezu sa rasističkim i antimuslimanskim ideologijama. Standardni argument njihovog govora mržnje – kao i kod nacionalističkih Hindusa u Indiji i budističke etničke skupine Singaleza koja ima prevlast na Šri Lanki – jeste da muslimani rađaju previše dece. U Švajcarskoj takozvani ECOPOP pokret povezuje mržnju prema strancima i demografiju: oni tvrde da će zemlja zbog useljenika i izbeglica, koji pritom još rađaju mnogo dece, postati prenaseljena i da će dostići limit u pogledu resursa. U Francuskoj katolkinje i katolici ulaze u savezništvo sa Nacionalnim frontom i protive se legalizaciji istopolnih brakova i usvajanju dece u istopolnim brakovima. Protagonisti ovog reakcionarnog pokreta mobilisu i ljude u Nemačkoj kako bi podržali „zabrinute“ roditelje koji protestuju protiv „prerane seksualizacije“ svoje dece kroz seksualno obrazovanje u školama.¹⁹ Mnogi „zabrinuti“ nemački roditelji simpatišu neokonzervativnu stranku AfD (Alternativa za Nemačku) i demonstracije pokreta PEGIDA (Patriotische Europäer gegen die Islamisierung des Abendlandes – Patriotski Evropljani protiv islamizacije Zapada), a koji su usmereni protiv izbeglica i islama.²⁰

Ove neokonzervativno-patrijarhalne snage iz etičkih razloga su protiv svake nove konfiguracije socijalnog jedinstva porodice ili roditelja. Uzmemo li u razmatranje Latinsku Ameriku i Sjedinjene Američke Države, vidimo da se tamo dešava neka vrsta katoličke i protestantske neoevangelizacije na oba kontinenta. Ona širi antiegalitarnu doktrinu i povezuje čuvanje tradicije sa zaštitom porodice i privatne svojine, tj. patrijarhalne elemente sa onim elementima koji su naklonjeni kapitalizmu.²¹

18 Citirano u: Kemper, Andreas (2015): *Zametak nacije*. 2. deo. *Kako se u Evropi radikaliziraju stranke i pokreti za konzervativne porodične vrednosti, a protiv tolerancije i raznolikosti i protiv napredne rodne politike*; Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung.

19 Billmann, Lucie (ed.) (2015): *Nesveta alijansa. Isprepletenost hrišćansko-fundamentalističkih i političkih prava na primeru otpora protiv obrazovnog plana u Baden-Württembergu*, Berlin, Rosa-Luxemburg-Stiftung

20 Kemper, Andreas (2014): *Zametak nacije? Porodične i rodno-političke perspektive AfD-a*, Berlin, Friedrich-Ebert-Stiftung.

21 Kada se 1960. godine u Brazilu diskutovalo o agrarnoj reformi, katolički političar Plinio Correa de Oliveira utemeljio je Sociedade Brasileira de Degesa da Tradição, Família e Propriedade, koja se distancirala od latinoameričke teologije oslobođanja. Nemački oblik ovog udruženja zove se

Politički režimi, od ruskog preko španskog do ugandskog, svi instrumentalizuju teme kao što su homoseksualnost i abortus s ciljem da naglase moralnu krizu u društvu i skrenu pažnju s ekonomskih i političkih problema. U toj klimi autoritarnosti i moralne nesigurnosti smanjuje se mogućnost delovanja u smislu primene prava i rodne emancipacije. Istovremeno, to stvara prostor za konzervativne reforme; na primer: katolička crkva u Poljskoj i Hrvatskoj podržava klauzulu „prigovora savesti“, koja dozvoljava lekarima da odbiju medicinsku uslugu kao što je abortus iako je on u tim zemljama legalan.

2.3. Želja, samoodređenje i rad

Postoje različiti faktori koji konstruišu, menjaju i utiču na individualno razmišljanje i želje vezane za seksualne i reproduktivne potrebe i interese: od interakcije društvenih normi, pravila i državne legislative, preko razvoja u biomedicini, reproduktivnim tehnologijama i farmaceutskoj industriji, pa do rasprava unutar civilnog društva i društvenih pokreta kao što su pokreti za prava žena, lezbejki i homoseksualaca i *queer* populacije. Razvoj individualnih želja i slobode izbora zbog toga je u svakom trenutku oblikovan kontekstom, društvenim odnosima i delovanjem između političkih i ekonomskih struktura moći. S tim u vezi je, na primer, i biomedicinsko istraživanje koje je 70-ih zajedno sa farmaceutskom industrijom i industrijom reprodukcije stvorilo nove mogućnosti, a time i nove potrebe da se ostvari reprodukcija i pobedi neplodnost. Barbara Orland pokazala je da je razvoj oplodnje *in vitro* (IVF), oplodnje u epruveti, išao ruku pod ruku s ponovnim otkrićem neplodnosti i njenom defatalizacijom i denaturalizacijom.²² Sa napretkom biomedicinskih tehnologija i smanjenjem cena usluga na reproduktivnom tržištu, na Jugu i Istoku Azije proširila se praksa određivanja pola pre rođenja deteta. To je dovelo do toga da je postalo normalno odrediti pol pomoću tehnike, ali i do učestalog femicida i iskrivljenog odnosa prema rodu u zemljama sa jačom preferencijom prema sinovima. Kako kaže Amartya Sens: „Danas u Aziji nedostaje 117 miliona žena.“

S druge strane, reproduktivne tehnologije imaju ambivalentan karakter i sadrže kontradiktorne opcije. Žene koje su fokusirane na svoju karijeru mogu da prolongiraju trudnoću i rađanje uz pomoć *social freezinga* ili kroz surogat majčinstvo; one ovo vide kao priliku za samostalno odlučivanje o životnim planovima, kao i za ravnopravnost polova na tržištu rada i u okviru vodećih pozicija. Istraživanja koja se odnose na navodne genetske predispozicije za karcinom rezultirala su time da su neke žene odlučile da preventivno odstrane jajnike ili grudi. Time se princip medicinske prevencije prebacuje u domen samoodređenja i vlastite odgovornosti.

Radi emancipacije transrodnih ili interseksualnih osoba, farmakološki i hirurški zahvati na telu otvaraju mogućnost da se tehnički realizuju različite individualne po-

---

Nemačko udruženje za zaštitu tradicije, porodice i privatne imovine (TFP), a njihova centralna akcija je „Srce Isusovog apostolata – za budućnost porodice“.

22 Orland, Barbara (2001): Tragovi jednog otkrića. (Re)Konstrukcija neplodnosti u doba reproduktivne medicine, u: *Gesnerus* 58, 5-29.

trebe i želje za oblikovanjem tela u cilju ostvarenja seksualnosti, reprodukcije i određenja vlastitoga rodnog identiteta. Ambivalentnost tehnologija odražava se i u tome da se slične hormonske terapije i operacije često prinudno primenjuju kod interseksualnih osoba kako bi se one prilagodile preovlađujućim binarnim rodnim normama i kako bi se mogle svrstati u jedan od dva standardna pola. (Usklađivanje tela operacijom i za transrodne osobe može predstavljati pritisak, kako bi ostvarile pravo da žive vlastiti rodni identitet.)

Kao prisilna i nasilna mera, medicinski zahvati mogu biti usmereni protiv slobode transrodnih i interseksualnih osoba koje se ne žele pokoriti normama, standardima i zahvatima spolja, i koje žele da žive svojom voljom određen identitet u jednom telu koje nije jasno određeno.

U srednjim slojevima populacije na telo se više ne gleda kao na biološku jedinicu koja ne podleže promenama, nego kao na deo individualne subjektivnosti, koja se može formirati i transformisati pomoću estetske i reproduktivne hirurgije, a u skladu sa individualnim željama i potrebama. Osloboditi se toga da ste prepušteni vlastitom telu nije samo izraz zapadne modernosti nego i element modernizacije u ekonomski snažnijim zemljama kao što su Južna Koreja i Kina. Rio de Žaneiro je svetski glavni grad estetske hirurgije.

Angela Mc Robbie dekonstruiše ovu iluziju o velikim novim slobodama tako što pokazuje kako sloboda odlučivanja mladih žena da svoje nesavršeno telo, seksualnost i lepotu formiraju, koriguju i optimiziraju proizvodi nove oblike pokoravanja idealima o kojima odlučuju drugi i normama kojima upravlja tržište. Naizgled ohrabrujuća rečenica: „Da, ti možeš“, pretvara se u: „Da, ti moraš“ – znači, u novi odnos prisile.²³ U procesu neoliberalne transformacije socijalne države i razvojne države, kao i u procesu smanjenja socijalnih davanja, pojedinci preuzimaju odgovornost za vlastito zdravlje, vlastitu ishranu, održavanje vlastite fizičke i psihičke kondicije i prilagođavanje novoj okolini i zahtevima. Nancy Fraser tvrdi da to u postfordističkom kapitalizmu dovodi do neobičnog sklada između neoliberalnih tržišnih ciljeva s jedne strane i feminističkih ciljeva usmerenih na emancipaciju s druge strane, a to su samoodređenje, autonomija i nezavisnost.²⁴

Ženski pokreti i feministički diskursi i dalje su podeljeni kada se radi o samoodređenju i slobodi izbora u odnosu na telo, seksualnost i reprodukciju. Iako oko postulata slobode od nasilja, prisile i potlačenosti postoji konsenzus, aktuelne debate, polazeći od postkolonijalne perpektive, sve više su fokusirane na ambivalentnosti i kontradikcije:

- Koliko su žene, koje su žrtve muške kontrole i patrijarhalne pokornosti, u isto vreme i delatni subjekti koji sami za sebe odlučuju?
- Koliko se uopšte može govoriti o slobodi izbora, autonomiji i samoodređenju s obzirom na činjenicu da svaka osoba postoji u isprepletenosti društvenih odnosa i upetljana je kako u materijalne strukture tako i u osećaje pripadnosti, zavisnosti, simbolički poredak i normativni režim?

23 Mc Robbie, Angela (2010): *Top Girls. Feminizam i uspon neoliberalnih rodnih režima*, Wiebaden.

24 Fraser, Nancy (2009): Feminizam, kapitalizam i lukavstvo istorije; *Časopis za nemačku i međunarodnu politiku* 8, 43-57.

■ Na koji se način konstruiše odnos prema vlastitom telu? Posedujemo li mi svoje telo? Ili smo mi naše telo?²⁵

Princip slobode izbora u odnosu na seksualna i reproduktivna prava bazira se na pretpostavci da je telo lična imovina. „Moj stomak pripada meni!“ bio je centralni slogan evropskog ženskog pokreta u borbi za legalizaciju abortusa. Koncept privatne imovine znači da vlasnica/vlasnik ima slobodu izbora i slobodu raspolaganja svojim telom, da ima pravo odluke o tome kako će koristiti svoje telo i, shodno tome, može sklopiti ugovor o doniranju, iznajmljivanju ili prodaji delova svoga tela na osnovu „informisanog pristanka“.²⁶ Prema konceptu svojine, žena se posmatra kao delatni subjekat koji svoj život uzima u svoje ruke i preuzima kontrolu nad njim: to važi za ženu koja može odlučiti hoće li koristiti tehnike reprodukcije ili će iznajmiti surogat majku kako bi dobila dete, ili ženu koja donira jajne ćelije ili nudi svoju matericu kako bi rodila dete za nekog drugog, ili pak ženu koja nudi seksualne usluge za novac.

Koncept individualne slobode izbora i autonomije zamagljuje nejednake društvene odnose u kojima se donose takve odluke. Pristup komercijalnim uslugama reproduktivne industrije zavisi od kupovne moći globalne srednje i potrošačke klase. Ugovori između nejednakih partnera pre će ojačati socijalnu nejednakost nego što će je prevazići. Kako bi se suprotstavile prigovorima za izrabljivanje, reproduktivne klinike u Indiji koriste izraz „informisani pristanak“ i naglašavaju da su lekari informisali surogat majke i njihove muževe o postupku kako bi mogli sami da odluče hoće li pristati na ugovor ili ne. Međutim, kako lekari ne daju dovoljno informacija surogat majkama, kao i zbog siromaštva surogat majki, sloboda izbora postaje sasvim apstraktan koncept. Čak se i ideja o kontroli nad vlastitim telom poništava ukoliko se ćelije i tkiva čuvaju u frižiderima ili bankama bez ikakve kontrole donatorke, ukoliko surogat majka doživi pobačaj ili ukoliko seksualna radnica iskusi nasilje od klijenta. Ovde se postavlja pitanje je li slobodni izbor samo iluzija i koliko je samoodređenje tek fetiš modernih kapitalističkih društava.

Pojam rada koristi se kao koncept da bi se prikazala mogućnost delovanja žena i da bi se pokušali povezati izrabljivanje i samoodređenje u reproduktivnoj industriji. Waldby i Cooper davanje na raspolaganje jajnih ćelija i drugih bioloških supstanci za biomedicinska istraživanja ili za reproduktivnu industriju nazivaju „kliničkim“ i „regenerativnim“ radom.²⁷ Arlie Hochschild napore surogat majki da rode zdravo dete i prihvate odvajanje od deteta odmah nakon porođaja naziva „emocionalnim radom“.²⁸

25 Mies, Maria (1986): Reproductivne tehnike kao seksistična i rasistička populaciona politika, u: Zeleni u Bundestagu / AK Ženska politika. Sociološka istraživanja i prakse za žene, e.V. Köln (izdavač): *Žene protiv genetske tehnike i reproduktivne tehnike*, Keln, 44-49.

26 Gehring, Petra (2006): *Šta je biomoc? Od dubiozog viška vrednosti života*, Frankfurt; Petchesky, Rosalind (1995): The body as property: A feminist revision, u: Ginsburg, F./Rapp, R. (ed.): *Conceiving the New World Order*, Berkeley, 387-406.

27 Waldby, Catherine/Cooper, Melinda (2008): The Biopolitics of Reproduction. Post-Fordist Biotechnology and Women's Clinical labour, u: *Australian Feminist Studies* 23(55), 57-74; Waldby, C/Cooper, M (2010): From Reproductive Work to Regenerative Labour: The Female Body and the Stem Cell Industries, u: *Feminist Theory*, Vol 11 No1, 3-22.

28 Hochschild, Arlie (2012): The Back Stage of Global Free Market Nannies and Surrogates, u: Soeffner, Hans-Georg (ed.): *Transnationale Vergesellschaftungen* Wiesbaden, 1125-1138.

Korištenje koncepta produktivnog rada u ovom kontekstu čini legitimnim zahteve re-produktivnih radnica za pravnom i socijalnom sigurnošću. Ovi zahtevi, međutim, brzo podstaknu moralne dileme s obzirom na to da se ovi oblici ženskog rada smeštaju između dva suprotstavljena stereotipa – svetice i kurve. S jedne strane, rad surogat majke povezuje se sa samopožrtvovanošću, sa ekonomijom darivanja i s time da se pomaže drugoj ženi. S druge strane, ova vrsta rada uveliko konotira prostituciju.²⁹

Pored toga, pojam rada vodi računa i o novoj poziciji subjekta, koja je nastala poslednjih godina s promenom reproduktivnih odnosa i s novopostavljenim potrebama, interesima i željama. Neke surogat majke u Indiji ponosne su na produktivnu snagu svog tela i odlučuju da ga koriste dva ili čak tri puta kao resurs kako bi stekle prihod, ali i kako bi izašle iz reproduktivne uloge koju im često nameće samovolja patrijarhalnih porodica. Iako to ne predstavlja raspad radnih obaveza na osnovu rodne hijerarhije ili *undoing gender*, dakle transformaciju postojećeg rodnog poretka; mnoge surogat majke kratkoročno doživljavaju veće priznanje od svojih porodica i same jačaju kao subjekti delovanja jer one postaju hraniteljke porodice.

Drugi primer za ono što nazivamo novi subjektivitet jesu mladi parovi u kineskim megagradovima: nakon što je gradska populacija decenijama bila prisiljena na to da ima samo jedno dete, ona sada ignoriše nedavni poziv kineskih vlasti da ima dvoje dece jer je to suprotno njihovim životnim planovima. U Nemačkoj se seksualne radnice bore protiv usvajanja amandmana na liberalni Zakon o prostituciji, kojem se pripisuje da potpomaže trgovinu ljudima. Seksualne radnice u Nemačkoj, Istočnoj Evropi i drugim zemljama žele da se seksualni rad prizna kao dobrovoljna delatnost i da njihovi klijenti prestanu da budu sudski gonjeni.

2.4. Univerzalno, ali ne uniformno; kontekstualizovano, ali kritičko prema moći

Kako bi se seksualna i reproduktivna prava, koja su formulisana kao ljudska prava, zaista ostvarila, potrebno ih je prevesti u državne zakone i politike; to znači da se ona moraju pretočiti iz takozvanog *soft law* – dakle mekog prava, tj. pravno neobavezujućih odredbi, u pravno obavezujuće odredbe. Države su odgovorne da uspostave politički i pravni okvir u kojem bi prava svih građana i građanki bila priznata, poštovana i implementirana. Međutim, ljudska prava prolaze kroz proces *Travelling, Translating, Transplanting* (Edward Said)³⁰, tj. proces putovanja, prevoda i presađivanja u drugi kontekst, uspostavljajući na taj način odnos napetosti sa lokalnim ili regionalnim važećim pravnim sistemom koji se bazira na državnim zakonima, verskim propisima,

29 Pande, Amrita (2009): "Not an 'angel', not a 'whore'. Surrogates as 'dirty' workers in India", u: *Indian Journal of Gender Studies*, June 2009 (16), 141-173; Pande, Amrita (2010): "At least I Am Not Sleeping with Anyone": Resisting the Stigma of Commercial Surrogacy in India, u: *Feminist Studies*, 36 No 2, 292-312; Pande, Amrita (2010): Commercial Surrogacy in India: Manufacturing a Perfect "Mother-Worker", u: *Signs, Journal of Women in Culture and Society*, Vol 35, No 4.

30 Ehrmann, Jeanette (2009): Travelling, Translating and Transplanting Human Rights. O kritici ljudskih prava iz postkolonijalističke i feminističke perspektive, u: *Femina politica*, 2/2009, 84-95.

običajima, tradicionalnim presudama, simboličkom poretku i moralu specifičnom za datu grupu. Oni polovima i seksualnosti pripisuju različita značenja, koja se mogu kretati od autoritativnih strogih propisa do fleksibilnih tumačenja.

Na jugoistoku Azije, na primer, ne postoji kruta granica između dva preovlađujuća pola. Takozvani *ladyboys* imaju svoje mesto u društvenoj svakodnevici. Na jugu Azije postoji treći pol koji je društveno priznat – *hijras*³¹. Ipak, i pored prihvaćenosti, u tim graničnim zonama dešavaju se socijalna i ekonomska nejednakost, diskriminacija, pa i nasilje.

Zbog svih tih različitih konteksta – posmatrano iz perspektive pravde – ljudska prava, sa svojim zahtevom za univerzalnim normativnim važenjem, ne mogu se jednako i mehanički primenjivati. Štaviše, poštovanje seksualnih i reproduktivnih prava pripada socijalnoj agendi pravde, koja pokušava da smanji i prevaziđe socijalne nepravde. Zbog toga se ljudska prava moraju uvesti u politike i mere koje će voditi računa o specifičnim potrebama, osigurati im socijalnu jednakost ili socijalnu preraspodelu, i tako što će umesto ravnopravnog tretmana sadržavati posebne mere zaštite i pozitivnu diskriminaciju prema siromašnima, ranjivim grupama i manjinama.

Feministkinje Severa i Juga, sa punom svešću o dugogodišnjem konfliktu između univerzalnosti i kulturološkog relativizma, i u nameri da povežu globalni i lokalni nivo, identifikovale su četiri etička principa koja se mogu primeniti kao smernice za seksualno i reproduktivno zdravlje i prava: telesni integritet, lično dostojanstvo, jednakost i raznolikost.³² Kako bi se gradili mostovi između različitih i suprotstavljenih pozicija i perspektiva, ti etički i normativni principi moraju se kontekstualizovati, ali tako da ne izgube svoj kritički potencijal prema moći i nejednakosti.

31 Syed, Renate (2015): Hijras. Treći pol u Indiji i Pakistanu. *Kindle* edicija.

32 Correa, Sonia/Petchesky, Rosalind (1993): Reproductive and sexual rights: a feminist perspective; Sen, Gita/Germain, Adrienne/Chen, Lincoln (ed.): *Population Policies Reconsidered: Health Empowerment and Rights*, Boston, 107-123.

3. Biopolitika i biomoć

Nacionalne države jako su zainteresovane da kontrolišu i upravljaju stanovništvom unutar državnih granica. S druge strane, vlade imaju obavezu da poštuju, štite i primenjuju prava svojih državljana i državljanke, uključujući njihova seksualna i reproduktivna prava. Francuski filozof Michel Foucault naziva biopolitikom one tehnike moći i strategije vladanja koje imaju za cilj da kontrolišu i upravljaju telom, zdravljem i životom cele populacije, i to regulisanjem reprodukcije, plodnosti i mortaliteta. Biopolitika, koja se ostvaruje kao populaciona politika, zdravstvena politika, socijalna ili poreska politika, zadire duboko u socijalne prakse, u simbolički i kulturološki poredak, kao i u intimu reprodukcije. Ona uređuje stanovanje i mobilnost kroz programe naseljavanja, urbanizacije i raseljavanja, kroz azilantsku i migracionu politiku, kao i etničko čišćenje. Biomoć države koja se ostvaruje u različitim biopolitikama konstruiše i rekonstruiše društvene odnose u stalnoj interakciji sa društvenim, verskim i političkim snagama, a time utiče i na individualne potrebe, želje i način života. Biopolitika i biomoć predstavljaju drugo od tri polja moći.

Foucault ističe da oboje – i biopolitika i biomoć – funkcionišu kroz politiku discipline i samoregulacije, uključujući prakse samooptimizacije, tj. njihov temelj je kombinacija prisilnih mera i društvenog pristanka. Na taj način biopolitika reflektuje odnose moći ili borbu za moć u društvu i posreduje između različitih interesa i sistema vrednosti. Zbog toga je odlučujući uticaj koji demokratski mehanizmi, principi socijalne pravde i izjednačavanja mogu imati na biomoć, državnu pomoć i strukture države blagostanja.³³

Iz perspektive pojedinaca kao nosilaca prava, uvažavanje, zaštita i ostvarivanje seksualnih i reproduktivnih prava od strane države izuzetno je bitna komponenta za odnos između građanki i građana i države, kao i za opšte dobro. Za socijalnu pravdu i „dobar život“ za sve odlučujuće je da li zakonodavstvo i javna politika stvaraju okvir u kojem bi se ispunjavali individualni i kolektivni zahtevi, omogućio pristup potrebnim resursima i poštovali pol, klasa i druge socijalne razlike.

---

33 Foucault, Michel (2004): *Istorija mentaliteta vladanja I*. Sigurnost, teritorija, populacija. Predavanje na Collège De France 1977-87, Frankfurt; Foucault, Michel (2004): *Istorija mentaliteta vladanja II*. Rođenje biopolitike, predavanje, Collège De France 1978-79, Frankfurt.

3.1. Biopolitika i populaciona kontrola

Koncepte reproduktivnog zdravlja i reproduktivnih prava razvile su 80-ih godina ženske i zdravstvene mreže kao protivagendu diskursu o „prenaseljenosti” na Jugu. Navodna pretinja od „populacione eksplozije” koncipirana je u Sjedinjenim Američkim Državama, kada je hladni rat bio na vrhuncu i kada je strah od socijalnih revolucija i komunističkog otpora, pogotovo u Latinskoj Americi, porastao. Populacioni rast i nekontrolisana plodnost žena otkriveni su za „nerazvijenost”, siromaštvo, glad i uništavanje životne sredine, kao i za nestašicu resursa. Ova neomaltuzijanska logika³⁴ imala je za posledicu mnoge programe prisilne populacione kontrole, koje su sprovodili organizacije Ujedinjenih nacija, Svetska banka i USAID, uz podršku fondacija Ford i Rockefeller, tzv. „populacioni establišment” u saradnji sa mnogim nacionalnim vladama i međunarodnim organizacijama.³⁵ Farmaceutske kompanije postale su važni akteri u razvoju kontracepcijskih metoda.

Žensko telo postalo je glavna meta programa planiranja porodice. Gledano iz perspektive populacione kontrole, visoka kvota rađanja naprosto je postala pokazatelj ugnjetavanja žena kao i tradicionalnih, „nerazvijenih” društava. U demografskoj logici zvanoj „previše-premalo” uvek su drugi ti čiji reprodukciju treba kontrolisati. Demografske mere, ostvarene kroz strane donacije u okviru razvojne pomoći ili implementirane kao nacionalni programi, uvek sadrže kvantitativne i kvalitativne komponente. Programi planiranja porodice prvenstveno ciljaju na siromašne, na niže klase i na kaste okarakterisane kao niže, na urođenike, imigrante i etničke manjine. Tako mehanizmi ekskluzije, inkluzije i eugeničke selekcije dobijaju prioritet nad društvenim i kulturološkim normama, kao i nad zdravljem i pravima žena. Ovakve strategije vode socijalnoj diferencijaciji i stratifikaciji reprodukcije, koja je na kraju rezultirala novim svetskim poretom reprodukcije.³⁶

Ravnodušnost prema telesnom integritetu i različitim potrebama žena manifestuje se u dugoročnim metodama i uslugama koje se odnose na kontrolu nataliteta, kao što su sterilizacija, injekcije i implantati - a koje žene ne mogu samostalno da kontrolišu i koje često nose velike rizike po žensko zdravlje. To pokazuje da razvoj kontraceptivnih sredstava mnogo više određuju politički i komercijalni interesi nego potrebe samih žena. Multinacionalne farmaceutske kompanije, posebno one koje su lideri na tržištu, kao što su Pfizer, Merck, Johnson & Johnson i Teva, na taj su način stekle ogroman profit.

Tokom 90-ih godina rasla je kritika prema prinudnim i nasilnim merama u realizaciji populacione kontrole i kontrole oplodnje - bile one u formi kampova za sterilizaciju u Indiji, politike porodice s jednim detetom u Kini, ili formi uslovljavanja kreditima i pritisaka od strane Svetske banke ili Međunarodnog monetarnog fonda.³⁷

34 Neomaltuzijanske postavke su obnovljena teorija osiromašenja engleskog društvenog istraživača Thomasa Malthusa, koji je krajem 18. veka utvrdio uzročnu vezu između veličine populacije, gladi, siromaštva i nedostatka ekonomskog razvoja, pošto broj stanovnika raste eksponencijalno, a proizvodnja hrane samo linearno.

35 Hummel, Diana (2000): Populacioni diskurs. Demografsko znanje i politička moć, Frankfurt; Schultz, Susanne (2003): Neoliberalna transformacija međunarodne populacione politike: Politika iz perspektive mentaliteta vladanja nakon Kaira, u: *Peripherie* 92, 452-481.

36 Wechterich, Christa (izd.) (1994): Ljudi po meri. Populaciona politika na Jugu i Severu, Göttingen; Ginsberg, Faye/Rapp, Rayna (ur.) (1995): *Conceiving the New World Order*, Berkeley.

37 Hartmann, Betsy (1995): *Reproductive Rights and Wrongs. The Global Politics of Population Control*, Boston; Heim, Susanne/Schatz, Ulrike (1996): *Berechnung und Beschwörung. Überbevölkerung. Kritik einer Debatte*, Berlin.

Antiimperijalističke i feminističke organizacije civilnog društva su diskursu o prenaseljenosti suprotstavile diskurs o prekomernoj konzumaciji na Severu, sa svim njegovim destruktivnim posledicama po planetu i resurse.

Suočen s ovom kritikom, gorepomenuti populacioni establišment promenio je svoju strategiju i koncept reproduktivnog zdravlja. Programi za planiranje porodice zamenjeni su konceptom „sigurnog majčinstva“, koji se vodi pretpostavkom da se „neispunjene potrebe“ žena legitimizuju kroz „kafeterijski pristup“, koji ženama i parovima daje prividnu slobodu da izaberu između različitih metoda i kontraceptivnih sredstava kao da su u supermarketu. Programi su takođe pokušali da dopru i do muškaraca. Novi pristup, koji se po pitanju reproduktivnog zdravlja orijentiše na potrebe žena, naišao je na pohvale ženskih organizacija na Severu i Jugu, te je kao takav povezan sa paradigmatom ženskih prava. Pre Kairske konferencije o populaciji to je dovelo do novog konsenzusa u vezi s reproduktivnim pravima.³⁸

Nakon konferencije u Kairu, retorika razvojne, populacione i zdravstvene politike usmerena je ka ljudskim pravima i osnaživanju žena.³⁹ To je probudilo nadu da će programi biti više usmereni na potrebe i u većoj meri bazično orijentisani umesto da se propisuju autoritativno od vrha nadole. Ipak, u mnogim zemljama je u populacionoj politici – pored tretmana HIV-a/AIDS-a retroviralnim medikamentima – fokus opet prebačen na trudnoću i porođaj. Nastavljeni su programi planiranja porodice koji dolaze *odozgo*, principi slobode izbora i informiranog pristanka ponovo su ignorisani, a time je prednost data planiranju porodice umesto reproduktivnom zdravlju, a reproduktivnom zdravlju umesto osnovnoj zdravstvenoj zaštiti.⁴⁰ U Indiji, na primer, nikada se nije odustalo od laparoskopskih kampova, koji su orijentisani na kvantitativne ciljeve i kojima se upravlja kroz sistem podsticaja za administrativno i medicinsko osoblje. Fujimorijeva vlada u Peruu je između 1996. i 1998. godine, pod pritiskom Međunarodnog monetarnog fonda, sterilisala 300.000 pretežno urođeničkih žena – nakon čega je najmanje 20 njih umrlo.

Svakako je politika populacione kontrole uvek bila kontroverzna imajući u vidu stalnu konfrontaciju između moralnih pozicija i društvenih normi. Jedan primer toga je Global Gag Rule,⁴¹ koji je vlada Sjedinjenih Američkih Država dva puta primenila: jednom ga je primenila Reaganova vlada na populacionoj konferenciji u Meksiku 1984. godine, a 2001. godine Bushova vlada. Global Gag Rule znači da organizacije za razvojnu pomoć dobijaju novac pod uslovom da ne obavljaju abortuse i javno ih ne podržavaju i ne zagovaraju. Ovaj način vezivanja dodele novca uz određene uslove pokazuje da relevantne snage civilnog društva kao zaštitnici života u unutrašnjoj politici mogu uticati na spoljnopolitičke i geopolitičke interese kao što je populaciona kontrola na Jugu.

38 German, Adrienne/Chen, Lincoln (1994): *Population Policies Reconsidered. Health, Empowerment and Rights*, Boston; Correa, Sonia/DAWN (1994): *Population and Reproductive Rights. Feminist Perspectives from the South*, London/New Jersey/New Delhi.

39 Deuser, Patricia (2010): Rodno specifične razvojne politike i populacioni diskursi: Koncept „seksualnog i reproduktivnog zdravlja i prava“ iz postkolonijalističke perspektive, u: *Peripherie* 120, 427-451.

40 Hartmann, Betsy (2002): The Changing Faces of Population Control, u: Silliman, Jael/Bhattacharjee, Annanya (ur.): *Policing the National body. Race, Gender and Criminalization*, Cambridge, 231-258; Nair, Sumati/Sexton, Sarah/Kirbat, Preeti (2006): A Decade after Cairo. Women's Health in a Free Market Economy, u: *Indian Journal of Gender Studies*, Vol 13 No2, 171-193.

41 Gag Rule – „O tome ne pričamo“.

S obzirom na to da neoliberalne mere štednje vode ka smanjenju javnih izdataka za zdravstvo, privatne fondacije igraju sve veću ulogu kao donatori. U tom pogledu posebno se ističe Fondacija Billa i Melinde Gates. Zajedno sa britanskom Vladom, Fondacija Gates je 2012. godine u Londonu organizovala „smit“ na temu planiranja porodice, a s fokusom na prava žena da „slobodno odlučuju“. Ovo je proslavljeno kao veliki pomak što se tiče kontrole nataliteta, pa je Fondacija stavila na raspolaganje milijardu američkih dolara, i to prioritarno za dugoročnu kontracepciju, tj. novu generaciju injekcija (Depo Provera), koju pomoćno medicinsko osoblje iz sela može vrlo lako ubrizgati ili je žena sama sebi može dati; takođe za preparat Jadelle, koji je zamenio implantat Norplant II, koji proizvodi Bayer Healthcare. Nuspojave oba preparata su poznate. Protiv Bayer Healthcarea već se vode hiljade tužbi zbog tromboze koju uzrokuju njihove kontracepcijske pilule Yasmin i Yaz (promet u 2012. godini iznosio je više od 1,3 milijarde američkih dolara). Kontracepcijske pilule često se reklamiraju kao *life-style* produkti kojima se mogu smanjiti telesna težina i ukloniti akne. U isto vreme Bayer navodi da njihovi medikamenti smanjuju smrtnost majke i deteta i da je time kompanija doprinela dostizanju Milenijumskih razvojnih ciljeva.

Bilans dvadesetogodišnjice Akcionog programa iz Kaira ukazuje na uspehe i nedostatke populacionih programa.⁴² Od 60-ih godina XX veka stopa nataliteta smanjivala se brže nego što je bilo očekivano, sa prosečnih 5 na 2,5 dece u 2010. godini. Podсахarske zemlje ovde čine regionalni izuzetak, s obzirom na to da je kod njih stopa nataliteta između 4 i 6 dece i dalje visoka. U 75 zemalja, između ostalog u Istočnoj Aziji i Istočnoj Evropi, stopa nataliteta pala je ispod reproduktivnog nivoa. Pojedine zemlje u razvoju, kao i industrijske zemlje, suočene su s problemom populacije koja stari. Na globalnom nivou svetska populacija i dalje raste, i od konferencije u Kairu uvećana je za 2 milijarde ljudi.

I dalje se smatra da postoji pozitivna korelacija između kontrole nataliteta, zdravlja i rasta bruto domaćeg proizvoda, ukratko – manje dece znači više bogatstva. Narativ da je populacioni rast uzrok za nezaposlenost, potrošnju resursa, nestašicu hrane, efekat staklene bašte, migracije i nedostatak ekonomskog rasta, stalno se iznova revitalizuje. U Nemačkoj, na primer, berlinski Institut za populaciju i razvoj i Fondacija za politiku i nauku stalno nanovo otkrivaju ovu temu. Sada se neuspeh Milenijumskih ciljeva obrazlaže rastom populacije, pa je iz toga proizašla potreba da se ova tematika uključi u SDG.⁴³ U fokusu je pitanje na koji način se može upravljati reprodukcijom i željom za detetom, a pogotovu u zemljama Podсахarske Afrike, gde je, i pored porasta nivoa obrazovanja kod žena i uprkos ekonomskom rastu, želja za detetom i dalje konstantno visoka.⁴⁴

Logika na osnovu koje se rešenje različitih kompleksnih problema leži u upravljanju

42 UN Women (2014): *The World Survey on the role of women in development 2014: Gender equality and sustainable development*, New York, 77-90, www.unwomen.org/-/media/headquarters/attachments/sections/library/publications/2014/unwomen_surveyreport_advance_16oct.pdf. UN (2014): Framework of Actions for the follow up to the Programme of Action of the International conference on Population and Development Beyond 2014, New York, http://icpd-beyond2014.org/uploads/browser/files/93632_unfpa_eng_web.pdf.

43 Hermann, Michael (2015): *Consequential Omissions*, Berlin, www.berlin-institut.org/publikationen/studien/consequential-omissions.html

44 Angenendt, Steffen/Popp, Silvia (2014): *Populacija, oplodnja i želja za detetom. Izazovi za razvojnu saradnju na primeru zemalja Podсахarske Afrike*, SWP, Berlin, www.swp-berlin.org/de/publikationen/swp-studien-de/swp-studien-detail/article/bevoelkerungsdynamik_in_subsahara_afrika.html

ženskom plodnošću i pored sve retorike nema veze sa reproduktivnim pravima žene – čak naprotiv. U ovom se kontekstu često ukazuje na pravo žene na obrazovanje, te implicira da obrazovanje utiče na životne planove i želju žene za detetom. Pored politizacije vere u islamskim režimima, mnoge vlade od Filipina do Nikaragve ušle su u savez sa konzervativnim i fundamentalističkim hrišćanima kako bi se onemogućila liberalizacija zabrane abortusa i sprečila dostupnost kontraceptivnih sredstava. Česta pojava tinejdžerskih trudnoća i HIV infekcija u mnogim zemljama upućuje na nedostatak seksualnog obrazovanja, što je rezultat biopolitičkih igara moći. To reproduktivna ženska prava stavlja u nezavidnu poziciju između ojačanih neokonzervativnih i versko-fundamentalističkih snaga s jedne strane i neomaltuzijanskog načina razmišljanja s druge.

3.2. Biopolitika, pronatalističke i heteronormativne mere

Dok je biopolitika na Jugu uveliko obeležena antinatalističkim merama, na Severu dominiraju pronatalističke politike. U zemljama članicama OECD-a demografske promene, kao što su: smanjenje stope nataliteta, produženje očekivanog životnog veka i porast broja starije populacije stvorile su strah od nedostatka radne snage, smanjenja populacije koja plaća poreze i koja je ekonomski aktivna, kao i od potrebe za negom starih osoba. Pored toga, rađa se i strah da bi većinska bela populacija vremenom mogla izumreti ili postati manjina naspram doseljeničke većine.

Ovi diskursi ojačali su pronatalitetne politike vezane za porodicu, porez i socijalne politike na Severu. Dok biopolitika na Jugu definiše odgovornost i slobodu izbora žene kao mogućnost da žena koristi kontracepciju kako bi kontrolisala svoju plodnost, na Severu se odgovornost za opšte dobro definiše kao zadatak koji treba da doprinese porastu stope nataliteta. Široka paleta političkih mera treba da utiče na prakse reprodukcije: monetarni podsticaji i subvencije po detetu; obećanje ili stavljanje na raspolaganje mogućnosti brige o detetu kako bi se olakšao spoj posla i roditeljstva; roditeljsko odsustvo koje pored majke može koristiti i otac; besplatna zdravstvena zaštita i pristup reproduktivnim tehnologijama kao usluge na račun zdravstvenog osiguranja; pozitivna diskriminacija i oslobađanje od plaćanja poreza. Kako bi se suprotstavila pojavi pada nataliteta, nemačka pokrajina Sachsen nudi građanima i građankama koji stupe u brak visoku doplatu pri višestrukom pokušaju oplodnje *in vitro*. U Nemačkoj pronatalitetne snage sugerišu da treba uvesti posebne poreze za parove bez dece. Abortus još nije legalizovan.

Pronatalitetne mere u Nemačkoj ipak nisu doprinele porastu nataliteta. I u Švedskoj se rast nataliteta, i pored dugogodišnje politike podsticaja za porodice i decu, može prvenstveno svesti na posledicu migracije.⁴⁵ Pronatalistička politika u Francuskoj zaista je imala pozitivan učinak na stopu nataliteta. Roditeljima koji dobiju više od jednog deteta odaje se simbolična počast dodelom ordena.

Biopolitika konstruiše reproduktivna prava i društvene norme ili ih pak zabranjuje. Legalizacijom i finansijskom potporom za pristup reproduktivnim tehnologijama, kao što su oplodnja *in vitro* ili *praena test*, država konstruiše pravo parova na njihovo biološko, zdravo

45 Prokla 146 (2007): „Populacija” – Kritika demografije, Münster.

dete, normalizuje postupke reproduktivnih tehnika i na taj način doprinosi normiranju i standardizaciji rođenja ljudskog bića. Nakon što je u Danskoj zdravstveno osiguranje preuzelo plaćanje *praena testa*, broj abortusa zbog straha od anomalija drastično je porastao.

Tokom istorije često su se pronatalističke mere i zabrana abortusa koristili kao sredstvo za uspostavljanje biomoći i da bi se reproduktivno ponašanje selektivno kontrolisalo i primenile eugenička selekcija i „socijalna higijena“. Da su plodnost žene i njena seksualnost u fokusu ovakve biopolitike, uvek se iznova dokazuje u ratu i oružanim sukobima, ili u izrazito nacionalističkim kontekstima, kada se od žene redovno traži da naciji ili zajednici rađa buduće vojnike.

Poseban fokus na visokoobrazovanim pripadnicama akademske zajednice koje se danas često odlučuju da ne rađaju decu, pokazuje kako demografska politika na Severu uvek povezuje kvantitativne i kvalitativne ciljeve i sadrži kriterijume koje se odnose na ekskluziju i inkluziju. Biopolitička selekcija najjasnije se pokazuje u režimu granice, kao u slučaju *tvrđave Evrope*, koja ima za cilj da odbije migrante, izbeglice i one koji traže azil.⁴⁶ Zbog takvih mehanizama selekcije, tj. zbog antinatalističkih jednako kao i zbog pronatalističkih mera, biomoć suzbija ili podržava prava i slobode pojedinačnih grupa u društvu i jača socijalnu nejednakost.

Iako države kao nosioci obaveza imaju zadatak da se brinu o svim građanima i građankama i njihovim seksualnim i reproduktivnim pravima – uključujući i prava grupacija kojima je zaštita najviše potrebna, kao što su interseksualne i transrodne osobe, kojima konstantno pretila stigmatizacija da su devijantne,⁴⁷ kao i osobama s invaliditetom čija prava su garantovana Konvencijom UN o pravima osoba s invaliditetom. Ipak, većina država, zajedno sa verskim institucijama, sklona je afirmaciji heteroseksualne patrijarhalne porodice kao glavnog stuba društvenog poretka. Često verske norme imaju veliki uticaj na porodično pravo. Heteronormativni poredak sadrži specifične definicije o muškosti i ženskosti, dok se homoseksualne, interseksualne i transrodne osobe smatraju pretnjom ovakvom poretku. Zbog toga biomoć, nezavisno od toga da li se artikuliše kroz zakonodavstvo ili nasilje i prisilu, u ime stabilnosti nastoji da reguliše i kontroliše seksualne orijentacije i rodne identitete.

Primer drakonskog ostvarenja biomoći bila je hemijska kastracija homoseksualaca 50-ih godina u Velikoj Britaniji.⁴⁸ U današnje vreme to je kažnjavanje preljube bičevanjem koju sprovodi verska policija u Saudijskoj Arabiji i Iranu. Optužbe za devijantno ponašanje, tj. ponašanje koje ugrožava poredak, takođe se zloupotrebljavaju u svrhe političke borbe za moć. Nedavno je, na primer, Vrhovni sud u Maleziji optužio Anwara Ibrahima, opozicionog političara, za homoseksualnost kako bi ga diskreditovali i kriminalizovali.

46 Keyzers, Loes (1999): The Politics of Inclusion and Exclusion: Fortress Europe and the reproductive rights agenda, u *Development*, Vol. 42, No 1, 18-24.

47 Ghattas, Dan Christian (2013): *Ljudska prava između polova. Pripremna studija za životnu situaciju inter*osoba*, Berlin, Heinrich-Böll-Stiftung, www.boell.de/sites/default/files/menschenrechte_zwischen_den_geschlechtern_2.pdf

48 O ovom se nedavno diskutovalo u Velikoj Britaniji povodom posthumnog izvinjenja britanskom informatičaru Alanu Mathisonu Turingu. Turinga su 1952. godine, i pored izvanrednih naučnih dostignuća u Drugom svetskom ratu – on je dešifrovao kôd nemačkih radio-vesti i time doprineo bržem okončanju rata – osudili zbog homoseksualnosti i hemijski ga kastrirali.

4. Reproduktivne tehnologije i bioekonomija

Godina 1978, kad se rodila Louisa Brown, prva beba začeta *in vitro* oplodnjom, označila je novu eru što se tiče načina ljudske reprodukcije. Ovaj događaj signalizirao je proboj biomedicinskih istraživanja i reproduktivnih tehnologija, kao i početak transnacionalne industrije u oblasti reprodukcije, tj. produkcije života. Godine 2014. posao sa veštačkom oplodnjom procenjen je na 9,3 milijarde američkih dolara. Jedna četvrtina prometa odnosi se na neophodne lekove, pri čemu farmaceutski koncern Merck iz Darmstadta vodi na tržištu u toj oblasti.⁴⁹ Danas se komercijalna reproduktivna industrija i dalje širi; tako se, na primer, oplodnja *in vitro* u Zapadnoj Africi sve više posmatra kao lek koji otklanja stigmu prema ljudima koji nemaju dece, iako su – kao i u mnogim afričkim kulturama – usvajanje i hraniteljstvo donedavno bili široko rasprostranjeni kao socijalni odgovor na nemanje dece.

Biomedicinska istraživanja, razvoj reproduktivnih tehnologija i uspon komercijalnog medicinsko-farmaceutskog kompleksa idu ruku pod ruku. Oni su ovde skicirani kao treća osovina moći koja utiče na seksualna i reproduktivna prava. Individualne potrebe, društvene norme i reproduktivne prakse konfiguriraju se iznova kroz raznoliku interakciju između nauke, ekonomije i politike u okviru neoliberalne globalizacije.

Istraživanja i klinički testovi, a posebno oplodnja *in vitro*, prenatalna i preimplantativna dijagnostika, postali su legitimni prevashodno usled želje neplodnih parova da dobiju vlastito zdravo dete, bez telesnog ili mentalnog oštećenja. Uz pomoć biotehnologija uspelo se da se iz tela izoluje biološki materijal kao što su jajne ćelije, spermatozoidi i krv iz pupčane vrpce, i da se oni zatim podele kako bi se u epruveti ponovo sastavili. U laboratorijama je proces biološke reprodukcije, koji je u svakom trenutku ljudske istorije bio društveno i kulturološki konstruisan, redukovan na čisto medicinsko-tehnički postupak – izvučen van ljudskog tela i time i van društvenih odnosa.

Odvajanje telesnih supstanci od biološkog tela, te njihovo raščlanjenje na mikroskopski male delove preduslov su za njihovu komodifikaciju, komercijalizaciju i razvoj transnacionalne bioekonomije sa podelom rada i usluga.⁵⁰ Biološkim materijalima se

49 www.faz.net/aktuell/wirtschaft/kuenstliche-befruchtung-das-geschaefft-mit-dem-kinder-wunsch-11761361.html

50 Waldby, Catherine/Cooper, Melinda (2008): the Biopolitics of Reproduction. Post-Fordist Biotechnology and Women's Clinical labour, u: *Australian Feminist Studies* 23(55), 57-74; Gupta, Jyotsna Agnihotri/Richters, Annemiek (2008): Embodies Subjects and Fragmented Objects: Women's Bodies, Assisted Reproduction Technologies and the Right to Self-Determination, u *Biotechnical Inquiry* (2008.) 5, 239-249.

daje vrednost, a telom i telesnim funkcijama se upravlja.⁵¹ Bioekonomija je još jedan primer kako se logika tržišta širi u oblasti koje su do sada bile van proizvodnih lanaca, robne trgovine i akumulacije. Ova rastuća ekonomizacija i finansijalizacija prirode, društvenih odnosa i svega što se nalazi van tržišta, specifične su za sadašnji period kapitalizma.⁵²

4.1. Biomedicina, reproduktivne tehnologije i nauka o životu

Biomedicinsko znanje i tehnologija ubrzali su medikalizaciju i tehnološki posredovanu reprodukciju i produkciju ljudskog života. Transplantacija organa, istraživanje gena, DNK analize kroz projekt humanog genoma⁵³ i istraživanja vezana za kloniranje usko su prepleteni sa istraživanjima na polju reproduktivne i regenerativne medicine.⁵⁴ Time je prvobitni cilj reproduktivnih tehnologija da se leći neplodnost proširen na širok spektar biomedicinskih strategija. U to se ubrajaju tehnike zamrzavanja spermatozoida, jajnih ćelija i embriona, kao i surogat majčinstvo, a sve one organizuju reprodukciju i produkciju ljudskog života nezavisno o (hetero)seksualnosti i reproduktivnom ciklusu žene.

Nedavno su prve transplantacije materice obrazložene time da se neplodnost može eliminisati nakon histerektomije, posebno u pronatalitetnim zemljama kao što je Pakistan.⁵⁵ Dok se prenatalna dijagnostika u okviru zdravstvene zaštite tokom trudnoće predstavlja kao nova socijalna norma kako bi se garantovalo zdravo dete, mladi parovi se danas ohrabruju da još pre sklapanja braka obave genetski *screening* naslednih bolesti.

Ovo su primeri kako biomedicina i biotehnologija šire granice prirode i kulture i čine ih fleksibilnijim, i na taj način postaju vodeća snaga u oblikovanju individualnih želja, potreba i interesa u okvirima svega što je trenutno tehnički izvodljivo. One funkciraju kao motor preoblikovanja društvenih normi u oblasti reprodukcije i zdravlja, standardizacije društveno-bioloških procesa i optimizacije ljudskog kapitala. One zajedno konstruišu društveni poredak i sisteme vrednosti.

Regenerativna i reproduktivna medicina uvek se baziraju na biološkom materijalu i delovima tela, posebno ženskog reproduktivnog tela. Ovo otvara etička i pravna pitanja o vlasništvu nad telom i organima, kao i nad supstancama koje su odstranjene iz tela, zatim o vlasništvu nad rezultatima istraživanja, znanjem i tehnologijama. Da li se istraživanje uopšte sme nastaviti u interesu medicine, čak i mimo prvobitnih ciljeva i

51 *Argument* (2001): *Rođenje biokapitalizma*, sveska 242; Lettow, Susanne (2015.): Biokapitalizam i vrednost tela, u: *Prokla* 178, 33-49; Lettow, Susanne (izd.) (2012): *Bioekonomija - biološke nauke i upravljanju telom*, Bielefeld.

52 Waldby, Catherine/Mitchell, Robert (ur.) (2006): *Tissue Economics. Blood, Organs, and Cell Lines in Late Capitalism*, Durham/London.

53 Ovaj međunarodni projekat je između 1990. i 2003. godine u potpunosti dešifrovao ljudski genom.

54 S ciljem tretmana bolesti, regenerativna medicina se bavi tkivima kao što su matične ćelije koje se same regenerišu.

55 Mumtaz, Zubia/Levy, Adrienne (2012): Ethics Criteria for Uterine Transplants: Relevance for Low-income, Pronatalistic Societies? U: *Clinical Research & bioethics*, <http://micsonline.org/ethics-criteria-for-uterine-transplants-relevance-for-low-income%20pronatalistic-societies-2155-9627.S1-004.pdf>

bez pristanka donatora/donatorke biološkog materijala? Šta se dešava sa „viškom“ materijala kao što su, na primer, neiskorišćene zamrznute jajne ćelije, spermatozoidi i embrioni? Jesu li oni zajedničko dobro koje medicinska nauka i klinike smeju da koriste za opšte dobro? Ili postoje etičke granice za medicinsko-tehničku produkciju života, koje treba postaviti političkom i zakonodavnom regulativom?

Biološke nauke, biomedicina i reproduktivne tehnologije, koje znanje stavljaju na raspolaganje i koje reprodukciju i život tehnički i medicinski preoblikuju, predstavljaju delotvorne instrumente biomoći. Polazeći od kontroverzi u vezi s etičkim pitanjima i konstelacijom moći u različitim društvima, države formulišu pravila i propise koje se odnose na istraživanja, kliničke testove i razvoj biomedicinskih nauka, i time osiguravaju vlastitu biomoć. Za neke države, kao na primer za Indiju, podrška biomedicinskoj nauci je pitanje prestiža. Sjedinjene Američke Države podržavaju istraživanja embrionalnih matičnih ćelija kako bi se osiguralo buduće tržište, dok je u Nemačkoj ova vrsta istraživanja još uvek zabranjena i krajnje sporna. Interesantno je da odluka o zabrani istraživanja u Nemačkoj definiše embrion kao subjekt koji uživa odgovarajuće pravo na zaštitu, i time trudnicu degradira na posudu i ograničava njeno pravo na abortus. Ovo pak korespondira s činjenicom da tamo abortus još nije legalizovan.

Feministkinje odavno smatraju povezanost biomedicinske i tehnološke produkcije sa socio-biološkom reprodukcijom izuzetno kontroverznom. Mnoge feministkinje kritikuju biotehnologiju jer se bazira na konceptu tela kao mašine koja se može demontirati, čiji delovi se mogu zameniti i sa čijim odstranjenim delovima se može manipulirati. Gena Corea se pribojava da bi se žene mogle transformisati u „majke mašine“ i da bi njihovo telo i seksualnost mogli biti stavljeni pod kontrolu muške nauke i medicinskih inženjera. Time bi se i znanje žena o ženskom telu i reprodukciji dalje degradiralo i marginalizovalo.⁵⁶ S druge strane, Donna Haraway upozorava na esencijalističke i naturalizujuće elemente ove pozicije, fokusira se na brisanje granica između čoveka/životinje i mašine, i preporučuje kritičko usvajanje tehnika na putu ka društvu bez roda.⁵⁷ Mnoge mlade feministkinje zalažu se za to da se reproduktivne tehnologije koriste kao emancipatorsko sredstvo kako bi se uspostavila kontrola nad telom i plodnošću, što na kraju krajeva nikako ne isključuje kritički odnos prema tim tehnikama. Ova perspektiva često je praćena pretpostavkom da je telo, uključujući sve organe i supstance, privatna svojina određene osobe.

4.2. Transnacionalna reproduktivna tržišta i industrije plodnosti

S obzirom na to da se zakonski okvir u pogledu seksualnih i reproduktivnih prava i biomedicinskog istraživanja razlikuje od države do države, nastala je raznolika paleta zabrana i dozvola, kao i zakonskih okvira u vezi sa transnacionalnom reproduktivnom industrijom i turizmom plodnosti, a čije je glavno obeležje socijalna nejednakost iz-

56 Corea, Gena (1990. god.): *Majka mašina. Reproductive tehnologije. Od veštačke oplodnje do veštačke materice*, Berlin; Arditti, Rita/Duelli klen, Renate/Minden, Shelley (izd.) (1985): *Majke veštačke oplodnje. Žene u laboratorijama uzgajivača ljudi*, Reinbek kod Hamburga.

57 Haraway, Donna (1995): *Ponovno otkriće prirode. Primati, kiborzi i žene*, Frankfurt / New York.

među klasa i etniciteta, Severa, Istoka i Juga, kao i „imperijalni“ način života.⁵⁸ Na temelju reproduktivne i regenerativne medicine u proteklim decenijama izgrađena je komercijalna reproduktivna branša i trgovina telesnim supstancama i organima. Transnacionalna reproduktivna tržišta vrlo brzo se šire usled stalne interakcije ponude i potražnje. Proizvodnja ljudskog života postaje proizvodni proces u kojem se mogu kupiti biološki neophodni delovi i ponuditi usluge.

Bioekonomija, očigledno, neprestano reaguje na neispunjene potrebe, bolesti i reproduktivna prava. Indijski biolog Sunder Rajan je, istražujući genome, pokazao da se aktuelna biotehnologija može razumeti samo u kontekstu interakcije sa farmaceutskim kompanijama i razvojem lekova. Ono što naučnici i istraživači proizvode u biotehnološkim laboratorijama i u reproduktivnom lancu vrednosti, naime, predstavlja biokapital i stvara tehnološko-naučni oblik kapitalizma.⁵⁹

Ovaj segment tržišta, uključujući reproduktivne klinike i agencije za posredovanje u raznim zemljama, koristi tri komparativne prednosti. Prvo, preduzeća se fokusiraju na usluge za kojima postoji visoka potražnja usled specifičnih društvenih i kulturnih normi, kao što je, na primer, određivanje pola u Južnoj i Istočnoj Aziji. Drugo, u svetlu globalne konkurencije, medicinske usluge u zemljama na Jugu i u Istočnoj Evropi su jeftinije od onih na Severu (na primer, Mađarska, Češka Republika, Poljska i Ukrajina u poređenju sa Srednjom i Severnom Evropom). Treće, one se koncentrišu na medicinske i reproduktivne usluge koje su u mnogim zemljama zabranjene, ali za koje na međunarodnom nivou postoji velika potražnja, kao što je npr. surogat majčinstvo u Rusiji, Ukrajini i Indiji.

Tako jedna australijska agencija za posredovanje ima mogućnost da uspostavi kontakt između homoseksualnih parova iz Izraela i donatorki jajnih ćelija u Sjedinjenim Američkim Državama ili sa surogat majkama u Indiji. Na sajmu surogat majčinstva *Families through Surrogacy*, održanom u martu 2015. godine u Londonu, predstavljene su brojne agencije s različitim ponudama. Za Indiju postoji čak i vodič kroz scenu surogat majčinstva.⁶⁰ Ova industrija, koja je sve više raznolika, koristi se socijalnom nepravdom, međunarodnom utakmicom i razlikama u pravnim sistemima. Neophodan preduslov je snabdevanje biološkim materijalom. Činilo se da je donedavno postojao etički konsenzus o tome da organi i biološki materijali, kao što su matične ćelije, ne smeju podleći logici tržišta i robe. Zbog toga je bilo dozvoljeno samo da se jajne ćelije i sperma doniraju, ali ne i kupuju i prodaju kao roba.

Pojmovi donacija i neplaćanje mistifikuju tržišnu realnost i stvaraju pretpostavku da se ovde radi o solidarnoj ekonomiji. U Holandiji je farmaceutska kompanija AKZO zamolila žene u prvim sedmicama trudnoće da doniraju svoj urin kako bi pomogle drugim ženama. Urin u prvim sedmicama trudnoće sadrži supstance koje su AKZO-u

58 Feyerabend, Erika (2010): Donirano – trgovano – zamenjeno. Intervju o globalizaciji pojedinačnih tržišta, u: *iz3w 321*; Bergmann, Sven (2014): Rute izbegavanja u pogledu na reprodukciju. Biomedicinska mobilnost i prakse pojedinačnih donacija, Wiesbaden; Brand, Ulrich/Wissen, Markus (2011): Socijalno-ekološka kriza i imperijalni način života, u: Demirović, Alex et al. (izd.). Višestruka kriza u finansijski dominantnom kapitalizmu, Hamburg, 78-93.

59 Sunder, Rajan, Kaushik (2009): *Biokapitalizam. Vrednosti u postgenomskom dobu*. Frankfurt.

60 www.globaldoctoptions.com/book/export/html/432

bile neophodne za testove trudnoće i za razvoj hormona koji utiču na plodnost.⁶¹

Reproduktivne agencije nude klijentima pristup biološkim supstancama i organima, od jajnih ćelija do materice, kao i izbor u skladu sa kvalitativnim kriterijumima na globalnom tržištu, na primer jajne ćelije žene s određenom bojom kože, kose, očiju ili željenim koeficijentom inteligencije i nivoom obrazovanja. Iako se pokušava održati narativ o donaciji i solidarnosti, plaćanje nadoknade za stimulaciju hormona ili hirurško odstranjivanje jajnih ćelija pokazuje trend komercijalizacije i stratifikaciju reprodukcije. U Sjedinjenim Američkim Državama troškovi usluga koje nude agencije za posredovanje kreću se između 750 i 8.000 američkih dolara za jajne ćelije „najboljeg kvaliteta“. Tokom ekonomske krize u Španiji mnoge studentkinje su donirale svoje jajne ćelije i za to su dobijale više od 1.000 evra. U Indiji „diva donatorke“ dobijaju vrhunsku cenu od 850 američkih dolara.⁶²

Kada je u pitanju surogat majčinstvo, agencije i klinike se oslanjaju na komparativnu prednost Juga: u Indiji se cene kreću između 25.000 i 50.000 američkih dolara, što je malo u poređenju sa 80.000 do 100.000 američkih dolara u Sjedinjenim Američkim Državama. Mit o obostranoj koristi, koji je tipičan za globalizaciju, mistifikuje ugovor o radu i uslugama između bogatih roditelja koji žele dete i surogat majke. U vodećim klinikama u Indiji surogat majke dobijaju od 6.000 do 7.500 američkih dolara. Rastuća međunarodna konkurencija i nedostatak zakonske regulative utiču na nestabilnost cena. Kao i kod drugih sumnjivih poslova, žene su te koje pod neoliberalnim uslovima snose puni rizik, što znači da nisu osigurane i da u slučaju pobačaja ili mrtvorođenog deteta ne dobijaju novac. Arlie Hochschild surogat majčinstvo u Indiji naziva „zakulisnom radnjom globalnog slobodnog tržišta“, dok Sharmila Rudrappa govori o „reproduktivnoj pokretnoj traci“.⁶³

U Indiji sa 3.000 registrovanih reproduktivnih klinika surogat majčinstvo dostiže godišnji promet od 450 miliona američkih dolara. Pola od 25.000 proizvedenih beba bilo je naručeno iz inostranstva. Indijska država podržava ovaj medicinski turizam, kao i ostale izvozne industrije, umanjanim porezima i carinama. Reproductivni medicinski postupak podleže tržišnom principu efikasnosti: kako bi se uvećale šanse da materica surogat majke prihvati embrion, po pravilu se vrši implantacija pet embriona, usled čega su trudnoće sa dvojkama ili čak trojkama uobičajena pojava. Ukoliko naručioci žele samo jedno dete ili blizance, ostali embrioni se podvrgavaju pobačaju. Surogat majke žive u domu pored klinike, gde su pod stalnim nadzorom i kontrolom, slično radnicima/cama u Kini, koji žive u halama za noćenje smeštenim pored fabrika. One se do te mere disciplinuju da devet meseci moraju da daju sve od sebe kako bi

61 Gupta, Jyotsna Agnihotri/Richters, Annemiek (2008): Embodied Subjects and Fragmented Objects: Women's Bodies, Assisted Reproduction Technologies and the Right to Self-Determination, u *Biotechnical Inquiry* (2008) 5, 243.

62 Schultz, Susanne/Braun, Kathrin (2010): Donatorke prodavačice jajnih ćelija potrebnih za istraživanje kloniranja, u: *Berliner Debatte Initial* 21(4), 28-40.

63 Hochschild, Arlie (2012): The Back Stage of Global Free Market Anniess and Surrogates, u: Soeffner, Hans-Georg (ur.): *Transnationale Vergesellschaftung*, Wiesbaden, 1125-1138; Rudrappa, Sharmila (2014): India's Reproductive Assembly Line, <http://contexts.org/articles/spring-2012/indias-reproductive-assembly-line>

stvorile visokokvalitetan proizvod za nekog drugog, a da pri tome ne razviju emotivnu vezu sa bebom.

Amrita Pande, koja je osam godina radila na etnografskom istraživanju o surogat majkama u Indiji, ovakav *outsourcing* i neoliberalnu transnacionalnu reorganizaciju reprodukcije naziva „neoeugenikom“.⁶⁴ Žene s Juga vrše usluge za reprodukciju ljudi sa Severa i time omogućavaju da transnacionalni reproduktivni biznis stekne ogromnu dobit, dok se nejednakosti između žena i socijalna stratifikacija reprodukcije povećavaju. To omogućava da parovi iz globalne srednje klase ostvare svoja reproduktivna prava kao deo svog „imperijalnog“ načina života, dok u isto vreme se stvara novi svet-ski poredak reprodukcije.

---

64 Pande, Amrita (2014): *Wombs in Labour. Transnational Commercial Surrogacy in India*, New York, 104-128; Vora, Kalindi (2013): *Potential, Risk, and Return in Transnational Indian Gestational Surrogacy*, u: *Anthropology*, Vol 54/7, 97-106.

5. Perspektive

Nada međunarodnog civilnog društva i socijalnih pokreta da će paradigma ljudskih prava delovati kao univerzalni pokretač pravde u svim zemljama i kulturama i te kako je poljuljana. Paradigma seksualnih i reproduktivnih prava, koju su artikulisali prvenstveno ženski pokreti, našla se pod masivnim pritiskom tri osovine moći o kojima je bilo reči, a koje su međusobno ukrštene: društvenih normi, biopolitike i bioekonomije.

Seksualna i reproduktivna prava integrisana su u politike Ujedinjenih nacija, a posebno u zdravstvene agende. Kontracepcija i abortus, HIV/AIDS i sakaćenje ženskih polnih organa kao zdravstvena pitanja ne mogu se gledati odvojeno od pitanja prava, potreba i želja. Ono što se primećuje jeste da je jezik dokumenata UN o ovoj temi fokusiran pre na zdravlje nego na prava, i pre na reproduktivno zdravlje i prava nego na seksualno zdravlje i prava. Ovo je signal da se dešava sužavanje prvobitnog koncepta.

Agenda seksualnih prava van arene UN snažno se artikulise i širi. Principi iz Yogyakarta karti, koju je 2006. godine formulisala grupa eksperata i ekspertkinja za ljudska prava, zahtevaju sistematsku primenu univerzalnih ljudskih prava na seksualnu orijentaciju i rodni identitet.⁶⁵ Nedavni referendum o istopolnim brakovima u 80% katoličkoj Irskoj je demokratski glas za društvene promene i restrukturisanje biomoći, i predstavlja odluku koja ne odražava simboličku politiku.

Priznanje, zaštita i ostvarivanje seksualnih i reproduktivnih prava naišli su na mnoge prepreke i ogroman otpor na međunarodnom, nacionalnom i lokalnom nivou. Prava i zahtevi postali su loptica kojom se dobacuju neoliberalna tržišta sa jedne strane i politički i verski režimi sa rastućim neokonzervativnim, autoritarnim i fundamentalističkim načinima vladanja s druge strane. Bez sumnje, neki zakoni i političke mere, iako izrazito nejednaki i neistovremeni u primeni, predstavljaju napredak – kao što su npr. mere i zakoni protiv silovanja u braku, sakaćenja ženskih genitalija i takozvanih ubistava iz časti. Ipak, ostvarivanje prava koja se odnose na seksualnost i reprodukciju ni u kom slučaju nije samo spor, no i linearan proces. To je proces oko kog se vode borbe danas ništa manje nego pre dvadeset i više godina. Pre svega, to je pitanje moći, tj. ukrštanja društvenih, političkih i ekonomskih skupina moći.

Komercijalna reproduktivna industrija u međuvremenu je, uz pomoć reproduktivnih tehnologija, zauzela vodeću ulogu u transnacionalnoj rekonfiguraciji reprodukcije. Politika pak zaostaje u regulaciji ovog procesa. Spirala potražnje i ponude sve više širi biološke i etičke granice. U isto vreme, sve je prisutniji konzervativni otpor samoodređenju,

⁶⁵ Hirschfeld-Eddy-Stiftung (2008): Yogyakarta principi. Principi primene ljudskih prava u odnosu na seksualnu orijentaciju i rodni identitet, Berlin, www.hirschfeld-eddy-stiftung.de/fileadmin/images/schriftenreihe/yogyakarta-principles_de.pdf

rodnoj ravnopravnost i raznolikosti. Feministički, *queer* i postkolonijalni diskursi i dalje su u sukobu oko značenja i tumačenja autonomije i reproduktivne pravde. Da li je sve što je za individualno zdravlje tehnički moguće istovremeno društveno ostvarljivo i smisljeno? Koje institucije regulišu tržište i onemogućavaju tržišnu i robnu logiku da određuje društvene odnose kao i odnos individue prema telu?

Iskustva iz protekle dve decenije pokazuju da za probleme u kontekstu seksualnih i reproduktivnih prava nisu dovoljna ni tehnička ni tržišna rešenja, pa ni neoliberalna promena poimanja samoodređenja. Štaviše, potrebno je pojačati potragu za društvenim pregovorima i za novim društvenim ugovorima na svim političkim nivoima, od budžeta i lokalnih zajednica do međunarodnih savetovanja pri Ujedinjenim nacijama. Kao tema socijalne pravde, ova prava se ne mogu posmatrati odvojeno od socijalnih i ekonomskih prava ili od rekonfiguracije muškosti i ženskosti. Tokom 90-ih godina konferencije UN-a, kao što su Svetska populaciona konferencija i Svetska konferencija o pravima žena povodom rastućih globalnih problema, neoliberalnih politika i ekonomske globalizacije, formulisale su pravila globalne politike poretka i strukture, *Global Governance*, a koja je po osnovu normativnog dejstva trebalo biti prevedena direktno u nacionalne politike. Međutim, nakon toga, multilateralizam i pravila politike svetskog poretka upali su u krizu. Imajući u vidu seksualna i reproduktivna prava, i pogotovo jačanje autoritarnih i neokonzervativnih političkih režima i fundamentalističkih verskih snaga, postavlja se pitanje koji smisao i koje funkcije *Global Governance* danas još ima?

Povodom promenjenih političkih, ekonomskih i diskurzivnih konteksta, neophodno je da se agenda seksualnih i reproduktivnih prava i principa ljudskih prava reflektuje, a i aktuelizuje na osnovu mape napretka i nazadovanja. Koja su to najurgentnija pitanja na različitim mestima? Ko su najbitniji akteri i vodeće snage? Koje su najjače uočljive kontroverze? Kako se pozicioniraju feministkinje, *queer* i LGBTI grupe i druge kritički orijentisane organizacije civilnog društva u novim scenarijima između globalnog i lokalnog; između zahteva za univerzalnim, orodnjenim ljudskim pravima i kulturološkog relativizma – a protiv instrumentalizacije ženskih ljudskih prava od strane tržišta, neoliberalne politike, biomoći i neokonzervativnih snaga?

Centralna pitanja za sve kritički orijentisane snage građanskog društva jesu: da li potencijali paradigme ljudskih prava, koji su kritički nastrojani prema moći, i dalje mogu biti delotvorni kako bi se odnosi moći, nasilje i ugnjetavanje učinili vidljivim i sudski gonili?; i kako se ova paradigma ženskih ljudskih prava može koristiti u borbi protiv tendencija koje žensko telo, njegove reproduktivne kapacitete i raznoliku seksualnost, kroz populacionu kontrolu, sociokulturološke borbe moći ili transnacionalne poslovne strategije nastoje učiniti igračkom biopolitike i bioekonomije? U periodu nakon 2015. godine, mreže i organizacije posvećene borbi za ženska prava i rodnu jednakost moraću da ispituju da li i na koji način se paradigma seksualnih i reproduktivnih prava može i dalje koristiti kao sredstvo transnacionalne emancipacijske borbe i solidarnosti.

RUKOPISI INSTITUTA GUNDA WERNER
SVESKA 11

Seksualna i reproduktivna prava

Esej Christe Wichterich

Ženska tela su uvek i iznova glavna meta konzervativne i fundamentalističke ideologije i prakse. Osim toga, individualno pravo na samoodređenje je obeleženo i društvenim i kulturnim normama, zakonskim okvirima i više nego ikada do sada reproduktivnim tehnologijama i medicinskom ponudom.

Ovaj esej Christe Wichterich nudi informacije i analitičke pristupe iz međunarodne perspektive sa ciljem da podstakne kritičke, ali kontroverzne debate, i otvori pitanja o seksualnim i reproduktivnim pravima.

Gunda-Werner-Institut

Feminizam i rodna demokratija
u Fondaciji Hajnrih Bel
Schumannstraße 8, 10117 Berlin
+49 30 285 34 0
info@boell.de
www.gunda-werner-institut.de
www.boell.de